

Ženski pristup
izgradnji **MIRA**

Autorice:
Tamara Šmidling **Jasmina Čaušević**

**Finansira
Evropska unija**

Priručnik je kreiran kao dio regionalnog projekta „Podrška EU izgradnji povjerenja na Zapadnom Balkanu“, koji finansira Evropska unija (EU) i sprovodi Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP). Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost Fondacije „Lara“, i ne odražava nužno stavove EU niti UNDP-a.

SADRŽAJ

02	UVOD: Ženski pristup izgradnji mira 33	
06	I DIO: Metodologija rada sa grupom	13
		II DIO: Međunarodni i domaći pravni okvir rodne ravnopravnosti u izgradnji mira
19	III DIO: Feministički pristup izgrad- nji mira – doprinos nevla- dinih organizacija i aktivi- stkinja	25
		IV DIO: Osnovni koncepti
28	V DIO: Primjeri radionica • Uvodna radionica i upoznavanje • Radionica: suočavanje s prošlošću • Radionica: tranziciona pravda i feministički pristup pravdi • Radionica: kultura sećanja i memorijalizacija	
32	DODATAK: Dio iz intervju sa Žaranom Papić	38
		DODATAK: Preporuke za dalje istraživanje o temama -korisni linkovi i literatura
40	O autoricama kurikuluma	

... o projektu „Ženski karavan za pravdu i pomirenje“ i njegovoj svrsi

Fondacija „Lara“ je ženska nevladina organizacija koja djeluje od 1998. godine i pomirenje je njeno programsko i strateško opredjeljenje. Saradnja sa organizacijama iz svih dijelova Bosne i Hercegovine jedan je od načina djelovanja organizacije, a uspostavljanje i koordinacija neformalne mreže 13 ženskih organizacija iz BiH, udruženih u Inicijativu Mir sa ženskim licem, omogućilo joj je organizacione resurse i profesionalni kredibilitet za rad na izgradnji mira.

Kroz svoj projekat „Ženski karavan za pravdu i pomirenje“, Fondacija „Lara“ želi odgovoriti na izazove manje vidljivosti i uključenosti žena u procesima suočavanja s prošlošću i afirmaciji krivične pravde kao važnog aspekta pomirenja u BiH. U osmišljavanju projektne akcije prepoznata je važnost mirovnog obrazovanja i izgradnje kapaciteta za mirovni aktivizam kod mladih žena, aktivnih u javnom i političkom životu, kao i važnost međugeneracijskog dijaloga među aktivistkinjama i stvaranje prostora za prenos i dijeljenje znanja. Važan aspekt projektne akcije je afirmacija i povećanje vidljivosti ženskog mirovnog aktivizma iz proteklih decenija i danas, čiji doprinos ostvarenju pravde za žrtve ratnog seksualnog nasilja nije dovoljno prepoznat i vrednovan i unutar ženske populacije. Projekat ima regionalnu komponentu jer je dio aktivnosti usmjeren na mapiranje ženskih mirovnih organizacija i aktivistkinja u Srbiji, Kosovu i Crnoj Gori sa ciljem razmjene iskustava i dobrih praksi kroz pojedinačne sastanke i organizovanje zajedničke konferencije.

Cilj projekta je da doprinese suočavanju sa naslijeđem oružanog sukoba u BiH i promovisanju pomirenja kroz inkluzivan i međugeneracijski dijalog žena, edukaciju mladih žena o tranzicionoj pravdi i iniciranju mirovnih akcija među mladima.

Posljedica stavova da pitanja pomirenja, ratnih zločina, tranzicione pravde i nacije nisu ženska pitanja, između ostalog utiče i na budući politički i mirovni angažman žena jer im postavlja granice djelovanja u javnom i političkom životu, čime se dalje reprodukuju patrijarhat i nejednakosti. Žene u BiH danas predstavljaju značajnu političku snagu i nužno ih je ohrabrivati i jačati za autentično mirovno, građansko i političko djelovanje zasnovano na društvenim stavovima, potrebama i prioritetima žena. Promovisanje rodno odgovornog dijaloga sa feminističkim pristupima pomirenju u osnovi je ovoga projekta kojim „Lara“ želi da doprinese suočavanju sa naslijeđem sukoba i promovisanju pomirenja koristeći strategije međugeneracijskog dijaloga žena, edukaciju o tranzicionoj pravdi za mlade žene i njihov angažman u mirovnim akcijama. Na ovaj način jača se i otpor nacionalnim i institucionalnim podjelama na kojima danas, nažalost, počiva bosanskohercegovačko društvo.

UVOD

Ženski pristup izgradnji mira

Uvodni dio pruža širi, kontekstualni odgovor na osnovno pitanje iz kojeg je proizašla ideja o kreiranju ovakvog vodiču – *šta je potrebno, za početak, da znam da bih se bavila mirovnim aktivizmom iz ženske, feminističke perspektive?*

Gdje smo trenutno?

U trenutku kada se ovaj Vodič završava, rat u Ukrajini traje više od tri godine, rat u Gazi traje više od godinu i po, a širom svijeta se dešava još najmanje 20 ratova i oružanih sukoba. Prema podacima Statista¹, prošle godine su se u svijetu vodila 22 ratna sukoba, 21 ograničeni ratni sukob i 77 nasilnih kriza. Iako brutalnost ruskih i izraelskih vojnih snaga protiv civilnog stanovništva Ukrajine i Gaze razobličava brojne aspekte politika koje vode ratne sukobe, važno je očuvati nadu da angažman svih ljudi koji se na razne načine bore protiv njih, može da zaustavi ratove, genocide, humanitarnu katastrofu. Mislimo da nije naivno vjerovati u snagu zajedništva, u snagu ženskog angažovanja.

22

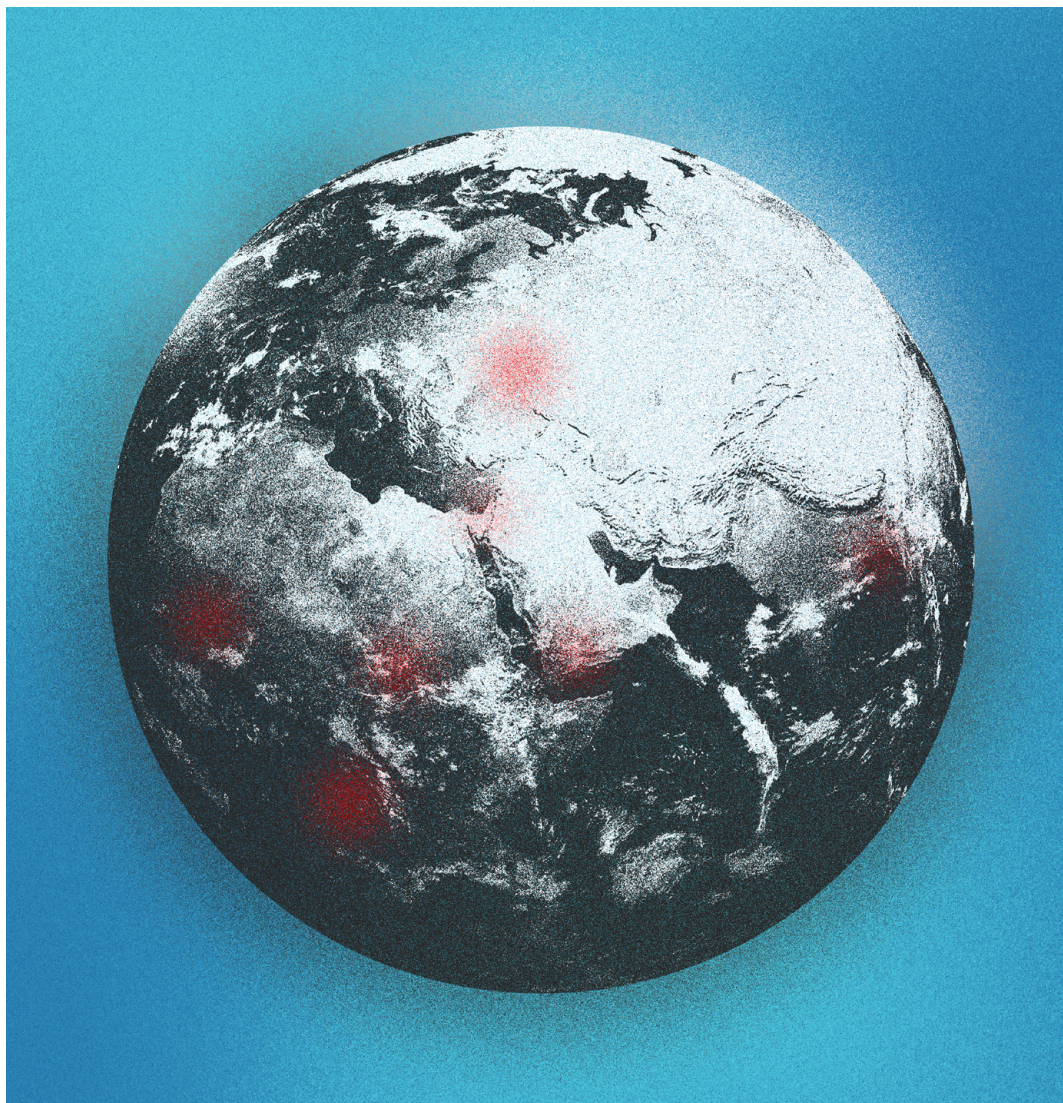
ratna sukoba

21

ograničeni
ratni sukob

77

nasilnih kriza

¹<https://www.statista.com/statistics/262935/conflicts-worldwide-by-intensity/>.

UVOD

55.

Prema WPS indexu
Bosna i Hercegovina se nalazi
na 55. mjestu po kvalitetu života
za žene.

4%

sporazuma učestvovala žene
kao potpisnice objavljeno
UN Women je 2012. godine
objavio pregled 31 mirovnog
procesu.

Georgetown institut za žene, mir i sigurnost² i PRIO centar za rod, mir i sigurnost³ objavljuju svake godine WPS Index (Indeks žene, mir i sigurnost) i za 2023. godinu ocjenjivali su i rangirali 177 zemalja, mjereći uključenost žena u različite segmente društva koji osiguravaju pravdu i sigurnost. Ni jedna zemlja nije savršena prema WPS indeksu, a što se glavnih pokazatelja tiče rezultati ukazuju na velike razlike među zemljama i regionima. WPS Index jasno pokazuje gdje su resursi i čija odgovornost je najpotrebniji za unapređenje statusa žena u domeni mira i sigurnosti. Najbolje zemlje za život žena što se tiče ovih parametara su Danska na prvom mjestu, Švicarska na drugom, Švedska na trećem, Finska na četvrtom, itd, a najgore su Afganistan na 177. mjestu, Jemen na 176. mjestu, Centralnoafrička Republika na 175. mjestu, Kongo na 174. mjestu, Južni Sudan na 173. mjestu, Burundi i Sirija na 172. mjestu itd.⁴ Bosna i Hercegovina se nalazi na 55. mjestu, od ukupno 177 zemalja⁵ što je daleko od zadovoljavajućeg rezultata.

Gdje su žene u mirovnim pregovorima

Odbrana i čuvanje nacionalne sigurnosti najčešće se percipiraju kao muški poziv, pa je posljedično i rat muška stvar. Nažalost, kako pokazuju primjeri, stvaranje mirovnih sporazuma i mirovne pregovore vode muške političke elite, koje uporno isključuju žene iz ovih procesa. Neki od primjera isključenosti žena iz pregovora nakon sukoba odnose se i na Burundi, Sijera Leone, Kosovo, Sudan i Siriju. UN Women je 2012. godine objavio pregled 31 mirovnog procesa, pokazujući da su samo u 4% sporazuma učestvovala žene kao potpisnice. „Nedavno su tokom druge runde mirovnih pregovora za Siriju sirijske žene izostavljene iz mirovnih rasprava, uprkos podršci država i međunarodnih nevladinih organizacija, te postojanju Rezolucije 1325 „Žene, mir i sigurnost“ UN-ovog Vijeća sigurnosti (UNSCR 1325). Ne samo da ovo predstavlja kršenje međunarodnih pravnih obaveza već je, prosto rečeno, velika šteta. A kada su značajne međunarodne i lokalne, sirijske ženske organizacije 2014. godine zatražile od UN-a da se pobrine da žene budu uključene u sirijski mirovni proces, rečeno im je da je *politička situacija komplikovana*.“⁶

Poznata je činjenica, i toliko puta spominjana u ženskim i feminističkim krugovima, da potpisivanju Dejtonskog mirovnog sporazuma nije prisustvovala nijedna žena iz BiH. Loša funkcionalnost političkog sistema u BiH pripisuju se i Dejtonskom mirovnom sporazumu, čiji cilj jeste prije svega bio prekid rata. Izvjesno je da se izostanak ženskog učešća i doprinosa, odnosno rodne perspektive u mirovnim procesima, odrazio i na politički život i dominantnu politiku BiH. Izostanak ženskog glasa u mirovnom procesu za posljedicu je imao i neprepoznavanje žena u procesima izgradnje mira i njihovog doprinosa pozitivnim promjenama u periodu nakon rata.

Žene i mir

Dokumenta u okviru međunarodnog pravnog okvira – potpisane deklaracije, usvojene konvencije i rezolucije koje se odnose na rodnu ravnopravnost i učešće žena u svim procesima, a prije svih Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti UN-a „Žene, mir i sigurnost“, koja je usvojena 2000. godine, ističu važnost rodne ravnopravnosti u mirovnim procesima. Međutim, u BiH su žene i dalje marginalizovane u pregovorima, donošenju odluka i izgradnji mira, dok društvo žene često posmatra isključivo kao žrtve rata, zanemarujući njihov doprinos kao graditeljica mira. Mirovne aktivistice su, kroz nevladine organizacije i neformalne grupe, pružale pomoć u poslijeratnom periodu i vršile pritisak i na domaće i na međunarodne institucije i ukazivale koliko je rat destruktivan čin, i da su uvažavanje i jačanje uloge žena ključni su za demokratizaciju i stabilnost postkonfliktnog društva.

⁴Detaljan pregled po državama dostupan je na <https://giwps.georgetown.edu/the-index/>.

⁵Pregled rezultata po parametrima koji su se mjerili za Bosnu i Hercegovinu dostupan je na <https://giwps.georgetown.edu/country/bosnia-and-herzegovina/>.

⁶Isto, 35.

„Upravo su žene uspjele, vršeći pritisak na Haški tribunal, istrajati u svom cilju da se seksualno zlostavljanje sudi kao ratni zločin („Bosna i Hercegovina: Presuda u slučaju Foče – silovanje i seksualno porobljavanje su zločini protiv čovječnosti 63/004/2001“). Kroz ženske nevladine organizacije i pokrete, bez obzira na dejtonske podjele nametnute u svim segmentima bosanskohercegovačkog društva, žene su se organizovale i uspjele pružiti pomoć u poslijeratnom periodu, te su dokazale svoju hrabrost i spremnost u intervenisanju u konfliktima.“⁷

Izgradnja mira danas

Izgradnju mira ugrožavaju politike nacionalnih podjela, etnonacionalni i narativi o ratu, ratni narativi, poricanje ratnih zločina itd, što povećava nesigurnost i strah ljudi i, kako vidimo posljednjih godinu dana, sasvim jasno usporava evropske integracije. Ženski aktivizam u BiH, iako snažan i transformativan od poslijeratnog perioda, nije sasvim prepoznat i priznat u javnom prostoru i široj zajednici. Žene su kroz feministički pristup pravdi doprinosile tranzicionoj pravdi, podržavale žrtve ratnih zločina i organizovale događaje poput Ženskog suda, zalažući se za pravdu i toleranciju. Feministički principi pristupu izgradnje mira značajno su proširili koncept mira i način na koji se mirovne politike oblikuju. Uvođenjem interseksionalnosti, inkluzivnosti i kritičkog preispitivanja tradicionalnih struktura moći, feministkinje su doprinijele stvaranju sveobuhvatnijih i održivijih mirovnih rješenja koja se bave uzrocima sukoba na dubljem nivou. Ipak, zbog brojnih predrasuda, ženski mirovni rad je i dalje marginalizovan, a proces tranzicije pravde dominantno ostaje u okviru muških narativa, bez rodne perspektive.

U Bosni i Hercegovini, jedan od odgovora na dominantni muški narativ, kada su teme izgradnje mira u pitanju, jeste i Inicijativa „Mir sa ženskim licem“, koja dokumentuje žensku perspektivu rata i društvene tranzicije, te propituje dominantne militarističke i nacionalističke priče, pokazujući da alternativni pristup postoji.

Braniteljice ljudskih prava u Bosni i Hercegovini

Prema izvještaju „Branitelji i braniteljke ljudskih prava u Bosni i Hercegovini – prava, položaj i prepreke (2023 – 2024)“, koji se odnosi na period od godinu dana, odnosno od juna 2023. do juna 2024. godine, „veliki izazov za branitelje i braniteljice ljudskih prava koji rade na izgradnji kulture sjećanja, predstavlja nedostatak volje i spremnosti političkih lidera da rade na suočavanju s prošlošću. Bosanskohercegovački branitelji i braniteljice ljudskih prava se suočavaju sa nizom složenih izazova u svojim naporima da izgrade pravednije i miroljubivije društvo. Njihov rad na polju tranzicije pravde ostaje ključan, ali nedovoljno priznat i podržan od strane državnih institucija. Pritom, nedostatak zakonskih i institucionalnih okvira koji bi regulisali pitanja suočavanja s prošlošću, dodatno otežava napore na pružanju pravde žrtvama i dokumentovanju zločina. U naročito lošem položaju su branitelji i braniteljice ljudskih prava koji javno progovaraju o ratnim zločinima ili traže odgovornost. Oni se često suočavaju s prijetnjama, zastrašivanjem i napadima. Ovo uključuje verbalne napade, kao i govor mržnje u medijima i na društvenim mrežama. Takvi napadi načešće dolaze od nacionalističkih grupa ili pojedinaca koji se protive narativima koji raskrinkavaju počinjene zločine. Nedostatak adekvatne zaštite za branitelje/ice ljudskih prava dodatno pogoršava situaciju, jer su uglavnom prepušteni sami sebi kada dobiju prijetnje ili postanu mete kampanja mržnje.“⁸

⁷Hadžić N. (2022). Rodna ravnopravnost u izgradnji mira u Bosni i Hercegovini, magistrski rad, mentor prof. dr. Čurak Nerzuk. UNSA Fakultet političkih nauka, 8.

⁸Branitelji i braniteljke ljudskih prava u Bosni i Hercegovini – prava, položaj i prepreke (2023 – 2024). Izvještaj pokriva period od godinu dana, odnosno vrijeme proteklo od 1. juna 2023. do 1. juna 2024. godine. Dostupan na: <https://kucaljudskihprava.org/wp-content/uploads/2024/12/Branitelji-i-braniteljke-ljudskih-prava-u-BiH-prava-polozaj-i-prepreke-2023-2024.pdf>, , 54-55.

Poglavlje ovog izvještaja završava isticanjem da nedostatak političke volje i podrške državnih institucija onemogućava napredak i pojačava osjećaj nekažnjivosti onih koji su počinili zločine. Paralelno sa ovim, stigmatizacija branitelja i braniteljica ljudskih prava otežava rad i ostvarivanje ciljeva tranzicione pravde.

Čemu ovaj Vodič?

Zbog svega prethodno navedenog, ovaj Vodič je vid intervencije, jer se njime uključujemo u proces, mijenjamo trenutno stanje novim znanjem i akcijom. Intervencija je radnja koja direktno mijenja zatečeno stanje, kao što ovaj Vodič ukazuje kako se može zagovarati za trajni mir iz ženske perspektive. Osnovna svrha ovog Vodiča jeste da pruži sveobuhvatan odgovor na pitanje koje svaka osoba sebi može postaviti: Šta je potrebno za početak, da znam da bih se bavila mirovnim aktivizmom na ženski način? Svaki dio ovog Vodiča napisan je upravo kao konkretan odgovor na ovo pitanje. Iako su principi, znanja i ideje o kojima je riječ univerzalni, ovaj edukacijski materijal je namijenjen prije svega osobama koje žive i djeluju u Bosni i Hercegovini, i taj se kontekst nije gubio iz vida tokom rada.

Kurikulum za feministički pristup mirovnom obrazovanju koji je pred vama, izrađen je u okviru projekta „Ženski karavan za pravdu i pomirenje“ i predstavlja dokument u formi vodiča, u kome su na jasan način predstavljeni osnovni koncepti, ideje i sadržaji, te objašnjeni ciljevi mirovnog obrazovanja sa fokusom na ženske i feminističke metode djelovanja ovoj oblasti. Vodič sadrži sve važne elemente oblasti izgradnje mira – teorijsko znanje, praktična iskustva i široko polje tema, vještina i vrijednosti. Sve to će se obrađivati prilagođenim i kroz praksu potvrđeno učinkovitim metodama podučavanja i načinima evaluacije i samoevaluacije stečenog nivoa znanja i korisnosti procesa. U kurikulumu/vodiču je i sama forma od posebne važnosti – redoslijed kojim se teme uvode i obrađuju, kao i forma u kojoj se znanje predstavlja zainteresovanim za ovu oblast. Ideja je predstaviti znanje da bude transformativno, i na ličnom nivou, ali i na nivou djelovanja u svojoj zajednici, a sve u svrhu osnaživanja svake osobe da se bore za očuvanje trajnog mira.

Metodologija rada sa grupom

Primarni cilj ovog poglavlja jeste da na jasan i pregledan način izloži osnovne postavke metodološkog pristupa koji je korišćen tokom grupnih aktivnosti definisanih projektom, te da rasvijetli logiku koja stoji iza odabira ove metodologije. Sažeti prikaz metodologije može se koristiti i kao neka vrsta priručnika, odnosno smjernica za rad sa grupama za one čitateljke/čitatelje koji već praktikuju neku vrstu rada sa grupama, ili kao pregled najvažnijih tačaka ovog rada za one koje se tek upuštaju u neku od mnogih varijanti grupnog rada.

Ako bi trebalo jednom rečenicom opisati suštinu rada u grupi, kakav je praktikovan tokom ovog projekta, mogla bi nam zgodno poslužiti jedna opaska izrečena od osobe koja se slučajno zatekla nadomak sličnog događaja prije mnogo godina: „*Oni su po cio dan samo sjedili u krugu, naizmjenično pričali, slušali i govorili - Hvala što ste ovo podijelili*“. Iako očigledno ironična i šaljiva, ova rečenica zapravo sadrži dosta ogoljene istine o metodologiji ove vrste grupnog rada i, iako samo intuitivno, dosta dobro detektuje ključne elemente tog rada - *sjedenje u krugu, razgovor, razmjenu i dijeljenje*. Ono što zapravo čini suštinu rada koji se najčešće naziva interaktivnim jeste kreiranje prostora za istinski susret i komunikaciju između pojedinki i pojedinaca, međusobno različitih po mnogim osnovama (dobnom, statusnom, rodnom, klasnom, etničkom, teritorijalnom itd.). Tokom tog susreta i interakcije zapravo se proizvodi jedno autentično zajedničko iskustvo, tokom kojeg svaka uključena individua reaguje na sebi svojstven, unikatan način i iz tog iskustva dobija određene uvide i saznanja u vezi sa temama koje se obrađuju, u vezi s ostalim akterkama tog iskustva, i ponajviše u vezi sa sopstvenom pozicijom u datoj situaciji i sopstvenim reakcijama na istu. politika koje vode ratne sukobe, važno je očuvati nadu da angažman svih ljudi koji se na razne načine bore protiv njih, može da zaustavi ratove, genocide, humanitarnu katastrofu. Mislimo da nije naivno vjerovati u snagu zajedništva, u snagu ženskog angažovanja.

Šta zapravo znači interaktivni rad?

Ukratko, to znači da se teme obrađuju na način da se potakne razgovor i diskusija unutar grupe, polazeći od pretpostavke da će različita mišljenja i pozicija unutar grupe potaći refleksiju i samorefleksiju u vezi sa zadatim temama. To se postiže primjenom različitih metoda, od kojih će najvažniji biti sažeto opisani dalje u tekstu – zidne novine i brainstorming, iskustvene vježbe, facilitirane grupne diskusije, rad u manjim grupama, analiza pisanog, video i audio materijala, igre uloga itd.

Diskusije su vođene (facilitirane) od strane jedne ili više trenerica čija je uloga da postavie osnov za obradu određenih tema, da daju jasna uputstva grupi o koracima koji slede, da u svakom trenutku znaju u kom pravcu razgovori treba da se odvijaju kako bi se tema pokrila na najbolji mogući način. Ipak, kvalitet samih sesija najviše zavisi od same grupe, zajedničkog i pojedinačnog doprinosa svake njene članice. Zbog toga se u interaktivnom radu insistira na zajedničkoj, tj. podijeljenoj odgovornosti za najvažnije elemente grupnog rada: kvalitet podijeljenog sadržaja, vrijeme koje je na raspolaganju, proces učenja koji se odvija u grupi.

Specifične odgovornosti trenerice/facilitatorice

Tokom interaktivnog grupnog rada proces vodi jedna ili više osoba koje se najčešće zovu trenericama, voditeljicama ili facilitatorkama. To su osobe koje su zadužene da, uz konsultacije sa organizatorkama programa, osmisle i predlože detaljnu agendu, vode proces od početka do kraja, prate dinamiku grupe i procese koji se odvijaju u njoj, prilagođavaju agendu u skladu sa okolnostima i potrebama učesnica, daju određene teorijske inpute kako bi se ključni koncepti razjasnili i tako omogućio daljnji rad na određene teme.

Iako se u interaktivnom radu insistira na podjeli odgovornosti između svih učesnica/ka u procesu, ipak osobe u trenerskoj ulozi imaju mnoge specifične odgovornosti, a samim tim nalaze se i na određenoj poziciji moći koje moraju da budu svjesne i nose se sa tim u skladu sa etičkim principima svojstvenim ovoj vrsti rada.

Neke od specifičnih odgovornosti trenerice/voditeljice:

- Odgovornost za preovlađujući sadržaj sesija koji treba da bude u skladu sa postavljenim ciljevima treninga;
- Odgovornost za trajanje sesija i optimalno korišćenje raspoloživog vremena;
- Odgovornost za praćenja procesa u grupi i adekvatno odgovaranje na iste;
- Odgovornost za donošenje ključnih odluka tokom procesa grupnog rada (prekidanje određenih diskusija, produžetak prorade određenih tema, prilagođavanje agende novim okolnostima, reagovanje na izazove koji se pojavljuju tokom rada);
- Odgovornost za reagovanje u slučaju kršenja osnovnih principa rada.

Grupna dinamika, ili domen podijeljene odgovornosti

Grupna dinamika, ili domen podijeljene odgovornosti

Tokom interaktivnog grupnog rada kakav je ovdje predstavljen, insistira se na podjeli odgovornosti između grupe učesnica/ka kada su pitanju osnovni elementi grupnog rada: briga za zajedničke resurse (vrijeme, radni materijal, stanje prostorije u kojoj se radi i sl.); briga jednih za druge; briga za ispunjavanje ciljeva programa koji su istovremeno i timski i individualni.

U idealnim okolnostima, čitav tok treninga i svaka tema koja se obrađuje trebalo bi da imaju dvostruku i neodvojivu ulogu - da sa jedne strane pobliže rasvijetle određene probleme i fenomene koji se obrađuju, te da sa druge strane, neprestano pružaju materijal svim uključenima u proces da propituju svoje sopstvene pozicije, način komunikacije, ponašanje unutar heterogene grupe učesnica/ka u treningu.

U tom smislu, za uspješnost jednog treninga podjednako je bitan način na koji učesnice/i usvajaju određena znanja i informacije i kritički ih propituju, kao i način na koji reaguju u timskom radu, vode računa o zajedničkom vremenu koje nam je na raspolaganju, brinu se o radnoj prostoriji, uočavaju procese koji se dešavaju tokom grupnog rada, kao i različite nivoe odnosa moći koji se kreiraju u grupi.

Možemo reći da grupni rad postiže bolje rezultate i višeg je kvaliteta onda kada većina učesnica/ka u procesu koristi mogućnosti reagovanja na različite aspekte rada - onda kada „iz grupe“ dolaze reakcije na zloupotrebu zajedničkog vremena, na nepoštovanje dogovorenih principa rada; onda kada se učesnice/i osnaže da iznose suprotna mišljenja, uključujući i ona koja se kose sa mišljenjem većine; onda kada se potrebe i neslaganja jasno komuniciraju i artikulišu.

Očekivano, ovaj nivo kvalitetnog rada ne dešava se sam od sebe i za optimiziranje svih raspoloživih potencijala potrebno je voditi računa o nizu stvari izlistanih u narednom poglavlju.

Osnovne pretpostavke kvalitetnog grupnog rada

Kao što je prethodno rečeno, kvalitetan grupni rad koji rezultira ostvarenjem postavljenih ciljeva ne dešava se u nekom vakuumu, sam od sebe. Za to je potrebno voditi računa o nizu elemenata, od onih naizgled manje bitnih, tehničkih, do nekih kompleksnijih koji zadiru u suštinu programa i vrijednosnih i ideoloških pozicija iz kojih pristupamo obradi pojedinih tema.

U nastavku su izlistane samo neke od stvari koje je potrebno uzeti u obzir prilikom organizacije višednevnog grupnog rada/treninga:

preporučuje da se
radi u grupama koje
broje između

od 12 do 25

optimalan broj
učesnica/ka

od 18 do 20

-Veličina i sastav grupe. Interaktivni rad nije pogodan za grupe svih veličina. U grupama sa premalo učesnica/ka glavne metodološke postavke ove vrste rada ne mogu da se primjenjuju, dok je kod prevelikih grupa fizički nemoguće dosljedno sprovesti principe ove vrste rada. Zbog toga se preporučuje da se radi u grupama koje broje između 12 i 25 osoba, dok je optimalan broj učesnica/ka između 18 i 20.

Sastav grupe je veoma važan i on mora biti u skladu sa odabranom temom. Visok nivo motivacije i dobrovoljno učešće su posebno korisni, a grupa treba da bude sastavljena u skladu sa postavljenim ciljevima programa. Na primjer, ako želimo da tematizujemo međuetničko nepovjerenje i odsustvo komunikacije poželjno je da u grupi imamo osobe koje dolaze iz različitih etničkih grupa; ako razgovaramo o položaju manjinskih i marginalizovanih grupa jako je važno da su glasovi tih grupa zastupljeni; ako je u fokusu položaj mladih, onda bi u grupi većinu trebalo da čine mlade osobe iz različitih društvenih grupa itd.

-Adekvatno mjesto održavanja treninga. Veoma je važno, posebno kod višednevnih treninga, odabrati adekvatno i pristupačno mjesto koje ima odgovarajuće smještajne kapacitete i dobre uslove za rad. Potpuna izolacija u udaljenijim mjestima može izrazito pogodovati nekim grupama, ali to nikako nije pravilo. Takođe, ni veliki gradovi i turistički centri često nisu najbolji izbor, posebno za grupe mladih učesnica/ka. Poseban aspekt izbora mjesta vezan je za tzv. „conflict sensibility“, koncept koji posebno vodi računa o sigurnosti svih učesnica/ka, ne samo u fizičkom smislu, već i po pitanjima moguće neželjene retraumatizacije i izbjegavanja mjesta sa nejasnom ili problematičnom prošlošću, te onih kojima je trenutna pozicija kompromitovana iz različitih razloga (veza sa novcem stečenim ratnim profiterstvom, dokazano nepoštovanje radnih prava u određenom kolektivu i sl.).

-Kompetentne voditeljice/voditelji. Iako može djelovati podrazumijevajuće, ovaj element treba posebno naglasiti jer, kao i za svaki drugi odgovoran posao sa ljudima, i za ovaj su potrebne kvalifikacije, edukacija i iskustvo. Uz sve to, treba imati u vidu da ni najkvalifikovanija voditeljica nije uvijek najbolji odabir za svaku grupu. Zbog toga je potrebno prvo dobro razumjeti sa kakvom grupom želimo da radimo i zbog čega, pa u odnosu na to birati voditeljice.

-Pažljivo pripremljena agenda. Iako treninzi najčešće imaju svoj zadati tok, izuzetno je važno ne voditi se inercijom i pripremiti dosta vremena za osmišljavanje i planiranje agende. Ona bi trebalo da sadrži dobar odnos iskustvenih vježbi i grupnih diskusija i teorijskih inputa i predavanja. Vjerovatno najizazovniji vid rada je kombinacija različitih pristupa (radionica-predavanje-multimedijalne aktivnosti), jer je tada teže uspo-

staviti kontinuitet u obradi pojedinih tema, a nova pitanja i teme koje treba dodatno obraditi iskrsavaju neprestano. Sve to može biti veoma uspješno i obogaćujuće, samo treba imati u vidu da je u tom slučaju vrijeme najdragocjeniji resurs i treba planirati tako da ga ostane dovoljno za grupne refleksije.

-Fleksibilan pristup radu sa dosta prostora za prilagođavanje. U najvećem broju slučajeva fleksibilnost i spremnost na improvizaciju pokazuje se kao odlučujući element grupnog rada. Do toga dolazi usljed proste činjenice da rad sa ljudima neminovno nosi iznenađenja, pozitivna i osnažujuća podjednako kao i ona neželjena i ne baš konstruktivna. Pristup radu koji dozvoljava izmjene, prekrajanja, prilagođavanja u tom smislu je od velike pomoći. On pomaže optimizaciji vremena i resursa, ali je jednako efikasan i kao prevencija izgaranja do koga lako dolazi onda kada stvari ne idu kako smo planirale ili željele.

Najčešći problemi i izazovi

Najveći broj problema ili izazova u radu često se odnosi na neispunjavanje ili nedovoljnu pažnju posvećenu nekom od elemenata izlistanih u prethodnoj sekciji. Izazovi vezani za rad sa specifičnom grupom učesnika/ka svakako su jedni od najčešćih ili najbrojnijih.

Nedostatak motivacije za rad na određenim temama je čest izazov koji se ponekad tematizuje i sa samom grupom, ako se procijeni da to može pokrenuti proces propitivanja i učenja.

Otpori prema određenom tipu metodologije takođe su česti, i tu je važno znati da ne odgovara svaka metodologija svim pojedincima u grupi. Čest je slučaj da neke osobe imaju otpor ka iskustvenim vježbama, posebno onim izrazito „fizičkim“ jer ih doživljavaju kao neozbiljne, čak i ponižavajuće. Ovakve stvari je potrebno veoma ozbiljno uzeti u obzir, znati „pročitati grupu“ i metodologiju prilagoditi tako da se optimizuje proces učenja.

Konflikti unutar grupe su takođe česta pojava, bilo da oni ostaju u sferi neizrečenog i netematizovanog, ili se o njima govori i oni se „otvaraju“. S obzirom da se interaktivni grupni rad nerijetko bavi upravo načinima transformacije konflikta, prorada nekih konflikata u grupi može biti dragocjen i nezamjenjiv resurs učenja i (samo)refleksije. Ipak, ponekad je legitimno odlučiti da se neki konflikti ne tematizuju, posebno ako se procjeni da se za rad na njima nema vremena, ili kapaciteta.

Najvažnije tehnike grupnog rada

Postoji izuzetno mnogo metoda grupnog interaktivnog rada. Nije svaki od tih metoda podjednako učinkovit u svakoj grupi. Odabir i kombinacija različitih metoda zavise od mnogo elemenata, a odgovornost trenera/ica je da, nakon što su ispitane potrebe i definisani ciljevi obuke, postave optimalnu kombinaciju metoda koja će pružiti optimalan radni proces u odnosu na:

- Sastav, veličinu i motivaciju grupe,
- Raspoloživo vrijeme,
- Prostor u kome se sam trening/radionica odvija,
- Vrstu tema koje se obrađuju, njihovu „osjetljivost“ i kompleksnost.

1. „Oluja ideja“ ili brainstorming – tehnika rada tokom koje trener/ica traži od grupe da daju svoje prve asocijacije ili ideje koje im se javljaju u vezi sa zadatim pojmom ili pitanjem. Odgovori iz grupe se mogu pisati ili na flip-chart, ili na male papire, ili se grupe može zamoliti da istovremeno priđe flip-chartu i raznobojnim flomasterima zabilježi svoje odgovore. Radi se o tehnici koja je pogodna za uvod u određene tematske blokove (npr. sukob, nasilje, predrasude itd.), izvodi se brzo (u roku od nekoliko minuta), a ponuđeni odgovori se ne komentarišu, niti se oko njih otvara diskusija. Brainstorming je dobar način da se vidi sa čime grupa ulazi u određenu temu, šta su najočiglednije ideje koje ljudi u grupi imaju o određenom fenomenu.

2. Zidne novine – izvodi se na sličan način kao brainstorming, ali uz više potpitanja od strane trenera/ice. Ne iznose se samo prve ideje ili asocijacije, već u većoj mjeri artikulirani stavovi u vezi s obrađivanom temom. Zgodna je tehnika za zaokruživanje određenih tematskih blokova, ili sumiranje kompleksnih i dugotrajnih diskusija. Primjeri pitanja za zidne novine – Sta je potrebno za uspješan timski rad? Šta mi možemo učiniti da prevazilazimo predrasude prema nekoj grupi? Itd.

3. Rad u malim grupama – posebno zahvalna tehnika rada koja je korisna na nekoliko nivoa – pomaže ostvarivanju bolje grupne dinamike i ravnomjernijeg učešća svih osoba u grupi (jer pruža prostor i onima zatvorenijim i tišim da iznesu svoje mišljenje); pomaže produbljivanju određenih tema jer u istom vremenskom okviru manje ljudi ima priliku da razmjeni svoje stavove i/ili da se fokusira na određeni aspekt problema; pomaže u rasvjetljavanju nekih specifičnih aspekata teme (geografske ili nacionalne, rodne itd.). Sastav malih grupa i vrijeme za njihov rad zavise od pitanja i teme koja se u datom trenutku obrađuje. Odgovornost je trenera/ica da postave jasna pitanja i smjernice za rad malih grupa, da jasno odrede vremenski okvir i da ga se pridržavaju i prate kako teče proces i dinamika rada u malim grupama, te da budu na raspolaganju za sve potrebne intervencije.

4. Iskustvene vježbe – vjerovatno najzahtjevnija i najkompleksnija tehnika ove vrste interaktivnog rada. Sastoji se od postavljanja određene situacije u kojoj se članovi/ce grupe nađu ili u različitim ulogama zadatim od strane voditelja/ice, ili u toj situaciji djeluju iz svojih realnih i stvarnih pozicija. Ove simulirane situacije traju određeno vrijeme, a zatim se izvođenje vježbe prekida i pristupa se evaluaciji vježbe, odnosno razgovoru o onome što se tokom vježbe dogodilo. Iskustvene vježbe treba da budu vješto vođene, sa jasnim uputstvima i instrukcijama, a evaluaciji se mora posvetiti dovoljno vremena kako bi učesnici/e imali priliku da se osvrnu na: emotivno iskustvo kroz koje su prošli/e; kognitivne spoznaje do kojih su došli/e; elemente grupne dinamike koje su uočili/e tokom vježbe.

5. Izlaganje/predavanje/prezentacija – vrši je trener/ica, obično u trajanju od dvadesetak minuta. Dobar su način za davanje neophodnog teorijskog okvira za razumijevanje nekih tema (nasilje i njegova tipologija, elementi transformacije sukoba itd.). Mogu poslužiti i kao uvod u grupnu diskusiju, ili mogu biti rađeni na interaktivan način, tako da se grupa uključuje u diskusiju tokom same prezentacije.

6. Barometar – tehnika pozicioniranja članova/ica grupe u odnosu na određene izjave. Učesnici/e mogu fizički zauzimati različite pozicije u prostoriji (tipa „slažem se – ne slažem se“), ili smještati ponuđene izjave između postavljenih polova (tipa „jeste nasilje – nije nasilje“). Sve varijante ove tehnike su veoma korisne za mapiranje različitih

pozicija unutar grupe, za utvrđivanje „pulsa“ grupe i najvažnijih neuralgičnih tačaka u vezi sa određenim temama. Pojedine varijante ove vježbe (kao što je Veliki barometar na temu nasilja) takođe su posebno dobre za poticanje diskusije i izvlačenje na vidjelo tačaka neslaganja i sporenja, koje inače često ostaju neizrečene i netematizovane.

Osim ovdje navedenih tehnika rada, postoje i mnoge druge koje nismo koristili tokom naših treninga, ali mogu biti veoma korisni alati za postizanje optimalne grupne dinamike i kvalitetnu obradu različitih tema. Neke od tih tehnika su: debate, demonstracije, igre uloga, akvarijum (fishbowl) i druge.

II DIO

Međunarodni i domaći pravni okvir rodne ravnopravnosti u izgradnji mira

U ovom dijelu se najprije daje osvrt na ključne međunarodne i domaće dokumente, politike i principe rodne ravnopravnosti koji su vezani za oblast izgradnje mira i suočavanja s prošlošću u Bosni i Hercegovini. U drugom dijelu je riječ o rodnoj dimenziji tranzicije pravde koja se ogleda u krivičnim procesima vođenim za ratno seksualno nasilje i sistem reparacija žrtvama. Tekstove svih spomenutih dokumenata je moguće lako pronaći na internetu, a web sajtovi su navedeni i u literaturi na kraju vodiča.

„Izgleda da je mnogo opasnije biti žena u ratnoj zoni nego vojnik u oružanom sukobu.“

Patrik Kamart, bivši komandant Misije UN u DR Kongo

Podrška koju su pružale međunarodne organizacije ogledala se kroz političku, sigurnosnu, humanitarnu i ekonomsku sferu. Do stabilizacije je doveo rad Ujedinjenih Naroda, kroz njihov doprinos jačanju institucija i demokratije. Na sličan način se ogleda i uloga Evropska unije u provedbi mirovnog sporazuma, kroz posebne programe i evropske integracije BiH. Vijeće za implementaciju mira je tijelo formirano na osnovu Dejtonskog sporazuma, koje nadgleda provedbu mirovnog sporazuma i koordinira međunarodne napore u BiH. OSCE (Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi) zadužena je za nadgledanje reforme u sektoru sigurnosti, uklanjanja nelegalnog oružja i generalno kontrolu naoružanja. Na pružanju humanitarne pomoći i povratak i reintegraciju izbjeglica radilo je nekoliko organizacija, a Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) je kroz procesuiranje ratnih zločina doprinio pravdi, a uz podršku međunarodnih organizacija, uspostavljeni su lokalni mehanizmi za procesuiranje ratnih zločina. Dio izgradnje mira vezuje se i za ekonomski razvoj, pa u tom kontekstu treba znati za Razvojne agencije poput UNDP-a, organizacije Ujedinjenih nacija koja se bori za okončanje nepravde, siromaštva, nejednakosti i klimatskih promjena i svoj rad usmjerava na održivi razvoj i jačanje lokalnih zajednica. Međunarodne organizacije su pružile podršku, a pružaju je i dalje kroz različite društvene sfere, i mada izgradnja trajnog mira nije završen proces, njihov doprinos jeste bio ključan za stvaranje temelja za budući mir i razvoj zemlje. Međunarodne organizacije, takođe, promiču i rodnu ravnopravnost, jer kroz usvojene konvencije, rezolucije i direktive unapređuju stanje u ovoj oblasti. Princip korištenja međunarodnih standarda u oblasti rodne ravnopravnosti, jedan je od osnovnih principa prilikom kreiranja i provođenja politika u državi.

Nekoliko je dokumenta u okviru međunarodnog pravnog okvira koji se direktno odnose na rodnu ravnopravnost i učešće žena u mirovnim i ostalim procesima, a **Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti UN-a „Žene, mir i sigurnost“** je vjerovatno i najznačajnija. Kako bismo bolje objasnile potrebu za usvajanjem Rezolucije 1325 Vijeća sigurnosti UN-a, kratko ćemo predstaviti ono što je dovelo do njenog usvajanja.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena je 1948. godine od strane Generalne skupštine UN-a i osnovni je međunarodni dokument o ljudskim pravima. Na osnovu Člana 1. i 2. ističe se da se „sva ljudska bića rađaju slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima“ i da prava i slobode pripadaju svakome „bez ikakvih razlika u pogledu rase, boje, pola, jezika, vjeroispovijesti, političkog ili drugog mišljenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, imovine, rođenja ili drugih okolnosti“. Iako deklaracija nije obavezujuća u međunarodnom pravu, u ovoj oblasti je ipak značajna jer su zahvaljujući deklaraciji mnoge države mijenjale prava i status žena.

Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW). Nakon jednoglasno prihvaćene Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, a imajući u vidu periodične izvještaje od strane država članica UN-a o stanju ljudskih prava, utvrđeno je da su žene i dalje diskriminisane. Zbog poboljšanja položaja žena pojavila se potreba za međunarodno obavezujućim dokumentom, pa su članice UN-a 1979. godine na Generalnoj skupštini usvojile Konvenciju o uklanjanju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW), koja je postala prvi sveobuhvatni međunarodno priznati dokument o pravima žena, Konvencija je stupila na snagu 3. septembra 1981. godine, nakon što ju je ratifikovalo dvadeset zemalja. **Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije**

nad ženama uspostavljen je 1982. godine u svrhu praćenja primjene Konvencije, a države koje su ratificirale Konvenciju dužne su da podnose periodične izvještaje ovom komitetu.

Pekinška deklaracija i Platforma za akciju je usvojena na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama, koja je održana 15. septembra 1995. godine. Pekinška deklaracija polazi od principa da su ženska prava ljudska prava, i smatra da je neophodno preduzeti široke institucionalne promjene kako bi se smanjili vojni izdaci i omogućila globalna promocija ljudskih prava i nenasilnog rješavanja konflikata. Deklaracija također smatra da je neophodno obezbijediti učešće žena u procesima zaključivanja mira i rješavanja konflikata, kao i zaštitu žena u ratnim područjima i izbjegličkim logorima. Značaj Pekinške deklaracije i Platforme za akciju za usaglašavanje zakona se ogleda u činjenici da su u njoj navedeni konkretni ciljevi i akcije koje se trebaju poduzeti, da se posebno bavi uklanjanjem prepreka participaciji žena u svim sferama života, da uvodi koncept gender mainstreaming kao instrument, te da poziva sve države da implementiraju Platforme u svojim programima i politikama.

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda, kao tijelo odgovorno za međunarodni mir i sigurnost koje uvodi rodnu dimenziju u sve svoje dokumente, usvojilo je 31. oktobra 2000. godine **Rezoluciju 1325 „Žene, mir i sigurnost“**. Ova Rezolucija UN 1325 direktna je posljedica Pekinške deklaracije i Platforme za akciju i od posebnog je značaja za žene koje žive na teritorijama pod oružanim sukobima. Vijeće sigurnosti je izrazilo zabrinutost nad činjenicom „da se civili, posebno žene i djeca, ubrajaju u većinu onih koji su negativno pogođeni vojnim sukobom, uključujući i izbjeglice i interno raseljena lica, kao i činjenicu da su oni u sve većoj mjeri meta strana u sukobu i vojnih elemenata“. Stoga ovom rezolucijom ohrabruje Generalnog sekretara UN da implementira svoj strateški plan (A/49/587) kojim poziva na povećano učešće žena na svim nivoima odlučivanja u rješavanju konflikata i mirovnim procesima. Rezolucija zahtjeva proširenje uloge i doprinosa žena u operacijama UN na terenu, posebno među vojnim posmatračima, civilnom policijom, osobljem koje se bavi ljudskim pravima i humanitarnim radom. UN se obavezuje da ugrađuju rodnu dimenziju u sve operacije kojima se bave na terenu. UN su preuzele obavezu da članicama obezbijede materijale za obuku o zaštiti, pravima i posebnim potrebama žena. Rezolucija poziva zemlje članice da pri pregovorima i dogovorima o implementaciji mira usvoje rodnu perspektivu: (a) da uvažavaju posebne potrebe žena i djevojaka tokom repatrijacije i ponovnog naseljavanja te tokom rehabilitacije, reintegracije i postkonfliktne rekonstrukcije; (b) mjere koje podržavaju mirovne inicijative žena lokalnog područja i lokalne procese za rješavanje konflikta i koje uključuju žene u svim mehanizmima za implementaciju mirovnih sporazuma; (c) mjere koje će osigurati zaštitu i poštovanje ljudskih prava žena i djevojaka pogotovo zbog toga što se one odnose na ustav, izborni sistem, policiju i pravosuđe. Rezolucijom je predloženo izuzimanje ratnih zločina silovanja sa spiska onih za koje se predviđa amnestija.⁹

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih naroda usvojilo je 2008. godine **Rezoluciju UN 1820** o zaustavljanju svih činova seksualnog nasilja protiv civilnih lica u konfliktnim zonama. Ovom rezolucijom Vijeće sigurnosti je potvrdio da masovno silovanje žena u ratu ugrožava svjetski mir. To direktno znači da će počinioci i nalogodavci silovanja u ratu odgovarati pred Međunarodnim sudom pravde. Rezolucija 1820 sadrži nekoliko tačaka kojima se jasno traži da svi mirovni vojnici prođu seminare podizanja svijesti radi potpunog preuzimanja odgovornosti i prevencije seksualnog zlostavljanja za vrijeme dužnosti u UN mirovnim misijama. Prema tvrdnjama njemačke ljekarke Monike Hojzer, istaknute borkinje za prava žena i zbrinjavanje žena silovanih u ratu (osniva-

⁹Parafrazirano prema Rječniku dostupnom na: https://rc.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/09/Recnik_Rodne_Ravno-pravnosti.pdf.

čice organizacije Medika Zenica) 95% žena silovanih u ratnim sukobima u Kongu su zaražene HIV virusom. Medika Mondijale izvještava o genocidu nad ženama u istočnom Kongu i o planiranim masovnim ubistvima žena: nakon usvajanja Rezolucije 1820 neće biti moguće da ratni komandanti nekažnjeno izjavljuju da je ratnicima potrebna „utjeha“ i tako zataškavaju ratni zločin silovanja¹⁰

Istanbulska konvencija je prvi međunarodni dokument koji se specifično bavi prevencijom i zaštitom žena i djevojaka od nasilja i zlostavljanja. Kao vodeća evropska institucija za ljudska prava, Vijeće Evrope se zalagalo za izradu **Konvencije o sprečavanju i borbi protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici**, poznate kao Istanbulska konvencija. Pravni osnov za Istanbulsku konvenciju čine **Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)**, često opisana kao međunarodna povelja o pravima žena i jedini pravno obavezujući međunarodni ugovor o nediskriminaciji žena na osnovu njihovog pola, i Opšta preporuka CEDAW komiteta br.19 (1991) koja se odnosi na nasilje prema ženama. Opšta preporuka br. 19 traži od država članica da u svoje periodične izvještaje prema CEDAW komitetu uključe statističke podatke o učestalosti nasilja prema ženama, informacije o pružanju usluga žrtvama, te zakonodavnim i drugim mjerama za zaštitu žena od nasilja u svakodnevnom životu, uključujući uznemiravanje na radnom mjestu, zlostavljanje u porodici i seksualno nasilje. CEDAW konvenciju su ratifikovale sve države članice Vijeća Evrope. Istanbulsku konvenciju usvojio je Odbor ministara Vijeća Evrope 7. aprila 2011. godine, stupila je na snagu 1. avgusta 2014. godine, nakon što je istu ratifikovala Andora, 22. aprila 2014. godine. Konvenciju je do aprila 2024. godine potpisalo 46 država članica Vijeća Evrope (zemlje EU i izvan EU), a 34 zemlje su je ratifikovale. Istanbulska konvencija je prvi pravno obavezujući instrument u Evropi u oblasti nasilja prema ženama i nasilja u porodici, te predstavlja sveobuhvatan međunarodni ugovor za rješavanje nasilja prema ženama kao ozbiljnog kršenja međunarodnog prava. Cilj je nulta tolerancija za sve oblike nasilja prema ženama i djevojčicama, i veliki je korak u stvaranju sigurnijeg prostora širom Evrope i dalje.¹¹

Tranzicijska pravda u BiH

Tranzicijska pravda je disciplina koja svoju svrhu prvenstveno pronalazi u potrebi društava da se suoče sa svojom kriminalnom prošlošću. Na nivou BiH još nema ključnih zakona i strategija koji uređuju pitanje tranzicijske pravde, odnosno suočavanja s prošlošću, poštivanja prava žrtava i stvaranja svih potrebnih uslova da se ratne strahote ne ponove. Strategija tranzicijske pravde još nije usvojena, kao ni Zakon o žrtvama torture, a tek izmjenama Krivičnog zakona BiH u julu 2021. godine, koje je nametnuo bivši visoki predstavnik međunarodne zajednice u BiH Valentin Incko (Odluka visokog predstavnika 2021), na nivou cijele države inkriminisana su djela vezana za negiranje genocida, zločina protiv čovječnosti ili ratnog zločina.¹²

Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini 2012–2016. je dokument koji je razvio Savjet ministara BiH u cilju suočavanja s posljedicama rata iz 1992–1995. godine. Dokument je postavljen kao okvir za promociju pravde, pomirenja i održivog mira u zemlji, kroz četiri glavne komponente tranzicijske pravde:

-Pravda: Promovisanje procesuiranja ratnih zločina na lokalnom i državnom nivou. Fokus je na jačanju pravosudnog sistema kako bi se osigurala odgovornost i procesuirali počinioči.

-Istina: Podrška uspostavi mehanizama za utvrđivanje istine o ratnim događajima,

¹⁰Prema <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/un-rezolucija-1820-20/>.

¹¹Prema <https://arsbih.gov.ba/istanbulska-konvencija/>.

¹²Parafrazirano prema izvještaju „Branitelji i braniteljke ljudskih prava u Bosni i Hercegovini – prava, položaj i prepreke (2023 – 2024)“. 51. Napominjemo da se u ovom dokumentu na koji referišemo koristi sintagma „tranziciona pravda“, ali smo se mi u ovom Vodiču odlučile da koristimo sintagmu „tranzicijska pravda“. U pitanju su sinonimi, tako da se oba oblika mogu koristiti.

uključujući dokumentaciju ratnih stradanja, kako bi se izbjeglo poricanje i promovisalo kolektivno razumijevanje.

-Reparacija: Pružanje podrške žrtvama rata i njihovim porodicama kroz materijalne i nematerijalne oblike pomoći, uključujući finansijske naknade, rehabilitaciju, i simbolične geste poput komemoracija.

-Reforma institucija: Uvođenje promjena u javnim institucijama, posebno u sigurnosnom sektoru, kako bi se spriječila buduća zloupotreba vlasti i kršenja ljudskih prava. Strategija je osmišljena da doprinese pomirenju među različitim etničkim grupama i izgradnji povjerenja u institucije kroz zajedničko suočavanje s prošlošću. Međutim, njena implementacija suočila se s mnogim izazovima, uključujući političku nestabilnost i nedovoljnu koordinaciju među nivoima vlasti.

„U procesu razvoja zaštite ljudskih prava na međunarodnom nivou, posebna pažnja posvećena je ravnopravnosti među spolovima kao neophodan uvjet za društveni i ekonomski razvoj jedne zemlje. Pored općih odredbi i smjernica o poštivanju ljudskih prava bez diskriminacije po bilo kom osnovu, uključujući i diskriminaciju zasnovanu na spolu, međunarodni standardi za zaštitu ljudskih prava vremenom su se razvili u smjeru posebnih dokumenata, koji ne samo da promoviraju jednakost među spolovima u smislu ravnopravnog učešća žena u oblasti politike, ekonomije i kulture, nego zahtijevaju i poduzimanje pozitivnih mjera s ciljem zaštite ravnopravnosti među spolovima generalno.“¹³

Nažalost ova Platforma za mir nije rezultirala konkretnim akcijama na terenu – nije izrađena Strategija za održiv dugotrajni mir u BiH, niti je Obrazovanje za mir ušlo u formalne obrazovne sisteme u BiH.

Za dalje čitanje o temi tranzicione pravde preporučujemo tekst Marka Freemana, direktora kancelarije u Briselu Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu (www.ictj.org).¹⁴

Gender akcioni plan. Vijeće ministara BiH je 2006. godine usvojilo prvi Gender akcioni plan. Ovaj strateški dokument usklađen je sa relevantnim međunarodnim standardima i njegov cilj je uspostavljanje jednakosti između muškaraca i žena u BiH. Gender akcioni plan se može dovesti u direktnu vezu sa Strategijom tranzicijske pravde. Poglavlje 7 (Socijalna inkluzija) se aktivnostima od 2 - 5 bavi pitanjem usaglašavanja postojećih entitetskih zakona i donošenja novih, kako bi se omogućio jednak pristup zaštiti svim civilnim žrtvama rata, a što je naglašeno Strategijom tranzicijske pravde u oblasti reparacija i memorijala u Strateškom cilju 1. Gender Akcioni plan se u poglavlju 7 (aktivnost 7) i poglavlju 12 (aktivnost 3) bavi uspostavom adekvatnih programa psihosocijalne pomoći za civilne žrtve rata, čime se Strategija tranzicijske pravde detaljno bavi unutar segmenta rehabilitacije, kao oblika reparacija. Na ovaj način ciljne grupe na koje upućuje Gender akcioni plan obuhvaćene su i ovom Strategijom, kao što je slučaj i sa programskim rješenjima u oblasti psihosocijalne zaštite žrtava rata i drugih traumatiziranih osoba.¹⁵

„Važnost gender senzitivnog pristupa: Pri formiranju novog institucionalnog vanskodskog mehanizma za utvrđivanje činjenica i kazivanje istine potrebno je posvetiti posebnu pažnju žrtvama nasilja zasnovanog na spolu. Razlog za to leži u samoj prirodi zločina. Primjera radi, samo 7-10% žrtava seksualnog nasilja tokom rata u bivšoj Jugoslaviji prijavilo je ovaj zločin („Čija pravda?“ Žene Bosne i Hercegovine još uvijek

¹³Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini, 2012–2016, <http://www.mpr.gov.ba/aktuelnosti/propisi/konsultacije/strategija%20tp%20-%20bosanski%20jezik%20fin%20doc.pdf>, 24.

¹⁴Tekst je dostupan na <https://www.mreza-mira.net/wp-content/uploads/Sta-je-transiciona-pravda.pdf>.

¹⁵Parafrazirano prema: <http://www.mpr.gov.ba/aktuelnosti/propisi/konsultacije/strategija%20tp%20-%20bosanski%20jezik%20fin%20doc.pdf>, 112. sintagmu „tranzicijska pravda“. U pitanju su sinonimi, tako da se oba oblika mogu koristiti.

čekaju, izvještaj, Amnesty International, 2009.). Mnoge žrtve silovanja, između ostalih razloga, nisu prijavile zločin, jer su se, sa jedne strane, plašile stigmatizacije, dok su sa druge strane, bile previše traumatizirane da bi svojim porodicama priznale šta im se desilo. Strah od stigmatizacije i danas je vrlo prisutan, zbog čega je izuzetno važno da se baš u ovom segmentu posebna pažnja posveti razvoju mjera za zaštitu dostojanstva ovih žrtava, kako im se ne bi nanijele dodatne patnje. Definiranje uloge i mandata institucionalnog vansudskog mehanizma podrazumijeva i odluku na koje zločine ili iskustva će se stavljati fokus. S tim u vezi, od iznimne važnosti je da se u donošenju ovih odluka ne zaborave zločini počinjeni nad ženama, ili uopće, ratna iskustva žena.”¹⁶

¹⁶Isto, 42.

III DIO

Feministički pristup izgradnji mira – doprinos nevladinih organizacija i aktivistkinja

Ovaj dio je inspirisan potrebom da se sačuvaju i afirmišu dostignuća feminističkog pristupa izgradnji mira, jer je upravo taj dio u Vodiču ono što pravi razliku u odnosu na edukacijske materijale koji postoje u vezi s temama izgradnje mira i kulture sjećanja. Feministički principi su obogatili mirovne politike na Zapadnom Balkanu insistiranjem na rodnoj ravnopravnosti, demilitarizaciji, transformativnoj pravdi i jačanju uloge žena u procesima izgradnje mira.

Razvoj ženskog i feminističkog doprinosa izgradnji mira kroz historiju, u našem geopolitičkom širem prostoru i za ovu priliku, možemo pratiti od Francuske revolucije i 1789. godine, koja se može označiti kao ključni trenutak za stvaranje ženskog udruženog odgovora na stvarnost i artikulacija političke svijesti. Iako su žene u to doba bile isključene iz formalnog političkog djelovanja, njihova hrabrost i odlučnost da uđu u javni prostor ogleda se u maršu na Versailles. U istoriji je zabilježeno da je marš

započeo među ženama na pariškim pijacama koje su se pobunile zbog visoke cijene i nestašice hljeba. Njihovim demonstracijama su se priključili i revolucionari koji su tražili liberalne političke reforme u Francuskoj. Zahtjevi žena su se širili, pa se počelo tražiti i političko učešće, pravo na obrazovanje i zapošljavanje itd. Revolucija je otvorila put emancipacije, donijela promjene, poput građanskog zakona o braku i prvog zakona o razvodu u Europi, ali žene nisu dobile politička prava. Jedna od ključnih ženskih figura tog vremena bila je Olympe de Gouges, koja je 1791. godine napisala Deklaraciju o pravima žene i građanke. Ova deklaracija je na vrlo jednostavan način pozivala žene da traže svoja građanska prava, insistirajući na ravnopravnost žena i muškaraca. Ipak, koliko je ravnopravnost bila revolucionarna i opasna ideja u to doba, pokazuje činjenica da je Olympe de Gouges giljotinirana u centru Pariza 1793. godine, bez mogućnosti da se brani.

Borba za prava žena se nastavila i u 19. vijeku, pa je tako na Seneca Falls konvenciji, 1848. godine, donesena Deklaracija o osjećanjima. Ovaj dokument, inspirisan američkom Deklaracijom o nezavisnosti, proširio je ideje jednakosti i na žene. Dok se Prvi svjetski rat pripremao, feministkinje i socijaldemokratkinje su se organizovale u mirovnu mrežu, koja postoji i danas - WILPF (Women's International League for Peace and Freedom). Već i ovih nekoliko historijskih prekretnica pokazuju kako su žene izgradile temelje za ostvarivanje svog prava da budu dio političkog života svoje zemlje i da se pitaju o temama vezanim za sukobe i da doprinose pomirenju.

Patrijarhat funkcioniše na poštovanju muškog autoriteta i hijerarhijskoj organizaciji društva i porodice. Patrijarhat počiva i na konfliktima, sukobima, ratovima, jer se nasilnim metodama održava. Feministkinje ukazuju na činjenicu da su rat među državama i muško nasilje u porodici manifestni oblici istog poretka stvari. Feministički principi se temelje na idejama jednakosti, prava žena i rodne ravnopravnosti. Feministkinje se bore za eliminaciju svih oblika diskriminacije i nasilja prema ženama, kao i za stvaranje društvenih i političkih sustava koji podržavaju jednakost spolova. Feministička politika takođe uključuje kritiku militarizma i zagovara nenasilje, što se preklapa s mirovnim politikama. Feministički principi i mirovne politike generalno imaju zajednički cilj promicanja pravednog i mirnog društva, ali postoje i trenja oko toga kako bi te ciljeve trebalo ostvariti. Iako se feminizam sve više prepoznaje kao važan faktor u mirovnim politikama, postoje izazovi u potpunoj integraciji ovih principa u praksu, posebno u kontekstu rastućeg militarizma i političke nestabilnosti u nekim dijelovima Europe.

„Duga istorija otpora ratu artikulisala je feminističke stavove u odnosu na rat: nema pravednih ni opravdanih ratova; svaki rat je pogrešan, posljedice rata daleko u negativnom premašuju razloge njegovog otpočinjanja; i poslije rata se mora pregovarati; rat produbljuje a ne smanjuje tenzije; posljedice rata traju decenijama; feministkinje preuzimaju građansku odgovornost za ono što u njihovo ime čini država; proklamuju žensku solidarnost umjesto nacionalne solidarnosti; nelojalne su patrijarhatu i vlastitom režimu; drže komunikaciju na internacionalnom nivou naročito insistirajući na neprestanoj komunikaciji sa ženama sa druge strane barikada; podržavaju zatočeničke savjesti; izmiču oslonce militarizma; podržavaju dezertere; praktikuju građansku neposlušnost.“¹⁷

Rat direktno utiče i na ekonomsku osnaženost žena, jer se zbog vojne industrije ukidaju radna mjesta koja dominantno obavljaju žene ili se ukidaju socijalna davanja za žene. Nuklearna prijetnja takođe mobilizuje antinuklearne proteste, koje najčešće organizuju žene, a koji su povezani sa ekološkim protestima.

¹⁷Vesna Jarić, Nadežda Radović, Rečnik rodne ravnopravnosti, Beograd, 2011, 113.

Prema UNICEF-ovim statistikama, u modernim ratovima 80% žrtvi ratnih sukoba predstavlja civilno stanovništvo – žene, djeca i stari. Tokom raspada Jugoslavije feministkinje sa jugoslovenskih prostora su pokazivale feminističku solidarnost, održavale su međusobnu komunikaciju zahvaljujući i internacionalnoj feminističkoj podršci, organizovale su podršku dezerterima i onima koji su se pozivali na prigovor savjesti i nisu željeli u ratove, analizirale su militarističku politiku vlastitih režima itd. Ukratko, dale su primjer kako se pruža organizovan otpor ratu i patrijarhatu.¹⁸

Evropski institut za ravnopravnost spolova (EIGE)¹⁹ koji je EU osnovala 2010. godine kao centar znanja za prikupljanje podataka i istraživanja o ravnopravnosti spolova, na slijedeći način definiše nasilje nad ženama u oružanom sukobu. To je nasilje koje su iskusile žene i djevojke tokom oružanog sukoba u rasponu od fizičkog, seksualnog do psihološkog nasilja koje su počinili i državni i nedržavni akteri. Ovi oblici nasilja uključuju ubistva, mučenje i druga okrutna, neljudska ili ponižavajuća postupanja ili kažnjavanja, otmice, osakaćivanje i sakaćenje, prisilno vrbovanje borkinja, silovanje, seksualno ropstvo, seksualno iskorištavanje, nestanak i prisilno zatvaranje žena, prisilni brak, prisilnu prostituciju, prisilni pobačaj, prisilnu trudnoću i prisilnu sterilizaciju. Seksualno nasilje se koristi tokom oružanog sukoba iz mnogo različitih razloga, za mučenje, za nanošenje povreda, izvlačenje informacija, degradiranje i zastrašivanje i uništavanje zajednica. Silovanje žena koristi se za ponižavanje protivnika, istjerivanje zajednica i grupa sa zemlje i slično.²⁰

Silovanje (u ratu) nije proizvod libida koje silovatelj ne može da kontroliše, već izraz želje da se dominira, ugnjetava, ništi. Ovo potvrđuju organizovana i po komandnoj liniji instruisana silovanja u ratu. Cilj ratnih silovanja je slanje poruke protivniku da je „teren obilježen“, da je 'vlasništvo nekih muškaraca u rukama drugih muškaraca'. Žene su svedene na objekte namirivanja međusobnih dugovanja ratnika. Na Konferenciji o ljudskim pravima UN održanoj 1993. godine u Beču, organizovan je prvi Ženski tribunal na kome su žrtve svjedočile o paklu japanskih bordela za ratnike, silovanjima u zatvorima, psihijatrijskim bolnicama i drugim institucijama koje bi trebalo ženama da garantuju sigurnost, kao i o posljedicama silovanja koje traju tokom cijelog života. Rezultat tog tribunala je uvrštavanje ratnog silovanja u popis zločina protiv čovječnosti koji nikada ne zastarjevaju. Japanska vlada je konačno prestala da negira postojanje ove prakse tokom rata i 1995. godine ustanovila Asian Women's Fund, sa ciljem da se obeštete žene koje su preživjele bordele organizovane za japanske ratnike tokom Drugog svjetskog rata, da im se izvini i javno prizna da je država Japan odgovorna za veliki broj ratnih silovanja.²¹

Ženski sud - doprinosi ženskih mirovnih pokreta

Ženski mirovni pokreti, poput Žena u crnom (Women in Black), koje su se pojavile u Izraelu i bivšoj Jugoslaviji, ili Nobelova inicijativa Žena za mir, pokazale su kako feministički principi mogu biti temelj za mobilizaciju protiv rata i nasilja. Ovi pokreti su često usmjereni na nenasilne metode, pružanje pomoći žrtvama sukoba i podizanje svijesti o posljedicama ratova na žene i marginalizirane skupine. Feministički principi su odigrali značajnu ulogu u mirovnim politikama na Zapadnom Balkanu, posebno u periodu nakon ratova koji su pratili raspad Jugoslavije u 1990-im godinama. Feministički pokreti su bili ključni u izgradnji transnacionalnih mreža solidarnosti koje su premostile etničke i nacionalne podjele. Feministkinje iz različitih zemalja bivše Jugoslavije su se okupljale kako bi razmijenile iskustva, pružale međusobnu podršku i radile na zajedničkim mirovnim inicijativama. Ove mreže su često bile usmjerene na promociju dijaloga, međusobnog razumijevanja i izgradnje povjerenja među ženama iz različitih etničkih grupa.

¹⁸Parafraza prema Vesna Jarić i Nadežda Radović, 114.

¹⁹Sve informacije na stranici: https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-institute-gender-equality-eige_hr.

²⁰Vesna Jarić, Nadežda Radović, Rečnik rodne ravnopravnosti, Beograd, 2011, 113.

²¹Prema Rečniku rodne ravnopravnosti, autorica Vesna Jarić i Nadežde Radović, 153.

Aktivistkinje civilnog društva iz organizacija koje čine Inicijativni odbor za Ženski sud na prostoru bivše Jugoslavije, od početka ratova (1991.) bile su najaktivnije u otporu ratu, nacionalizmu, etničkoj homogenizaciji, militarizmu. Uprkos preprekama i zabranama koje su nametali nacionalističko-militaristički režimi, aktivistkinje su neprekidno održavale saradnju, stvarale mirovne mreže izvan državnih, etničkih granica i podjela. Nakon ratova, aktivistkinje civilnog društva – braniteljke ljudskih prava, mirovnog i autonomnog ženskog pokreta su najaktivnije u akcijama za kažnjivost zločina, pomoći i podršci žrtvama ratnih zločina, u akcijama protiv poricanja zločina, relativizovanja zločina iz nedavne prošlosti, kao i u kreiranju feminističkih modela tranzicione pravde. Krajem 2010. godine članice Inicijativnog odbora u sastavu: Žene ženama, Sarajevo (Bosna i Hercegovina), Centar za žensko i mirovno obrazovanje Anima iz Kotora (Crna Gora), Centar za ženske studije i Centar za žene žrtve rata iz Zagreba (Hrvatska), Ženska mreža Kosova, Ženske studije i Žene u crnom iz Beograda (Srbija), pokrenule su inicijativu za organizovanje Ženskog suda (ŽS) na prostoru bivše Jugoslavije. Žene u crnom kao nositeljke programskih aktivnosti na organizovanju Ženskog suda, dogovaraju i koordinišu sve aktivnosti sa organizacijama koje čine Inicijativni odbor. Korin Kumar, organizatorka velikog broja ŽS kaže: „Najvažniji deo ovih naših ŽS, kako ih zovemo vrlo simbolički, su javna slušanja, mesto gde žena može stvarno da se čuje. Sve mi možemo ispričati mnogo priča o nasilju, ali svo to nasilje je često skriveno u sveobuhvatnoj tišini. ŽS su počeli da traže takvo nasilje, da ga imenuju. ŽS nas pozivaju da saznamo nešto novo, da dođemo do novog znanja”.²²

Feminističke inicijative na Zapadnom Balkanu isticale su važnost uključivanja žena u mirovne procese. Ova ideja je bila utemeljena na iskustvima iz rata, gdje su žene bile među najteže pogođenim grupama, ali su u isto vrijeme imale ključnu ulogu u očuvanju zajednica, humanitarnom radu i neformalnom mirovnom djelovanju. Feministkinje su zagovarale veću vidljivost žena u formalnim mirovnim procesima, ističući da se održiv mir ne može postići bez ravnopravnog učešća svih društvenih grupa. Historijski gledano, žene su često bile isključene iz formalnih mirovnih pregovora i političkih procesa. Međutim, feministički pokreti su se borili za uključivanje žena u te procese, ističući da žene imaju jedinstvene perspektive i iskustva koja mogu doprinijeti održivim rješenjima sukoba. To je dovelo do razvoja politika i rezolucija kao što je Rezolucija 1325 Vijeća sigurnosti UN-a, koja poziva na veću ulogu žena u prevenciji sukoba, mirovnim pregovorima i postkonfliktnoj obnovi.

Nobelovke za mir

Nobelove nagrade za mir su dodjeljivane ženama koje su ostvarile značajan doprinos izgradnji mira, promovišući ljudska prava, borbu protiv nasilja, ili unapređenje socijalne pravde. Sve ove žene su svojim hrabrim djelovanjem doprinijele smanjenju nasilja, poticanju dijaloga i promovišući pravedniji svijet, postavljale važne temelje za globalnu izgradnju mira.²³ U nastavku navodimo samo tri žene koje su dobile Nobelovu nagradu za mir, a za dalje čitanje o nobelovkama za mir preporučujemo knjigu koju je priredio Alen Kristić „Graditeljice mira: društveno-politički angažman dobitnica Nobelove nagrade za mir“, s predgovorom Hansa Kunga.

Bertha Felicie von Suttner (1843–1914): bila je austrijska pacifistkinja, književnica i borkinja za ljudska prava, najpoznatija po tome što je postala prva žena koja je dobila Nobelovu nagradu za mir 1905. godine. Suttner je bila ključna figura u međunarodnom pokretu za mir i protiv militarizma. Razlozi za Nobelovu nagradu za mir su uključivali njen rad na promociji mira i protiv rata. Bertha von Suttner bila je poznata

²²Preuzete informacije sa <https://www.zenskisud.org/Metodologija.html>.

²³Spisak žena koje su dobile Nobelovu nagradu je dostupan na https://bs.wikipedia.org/wiki/Spisak_%C5%BEena_dobitnica_Nobelovih_nagrada.

zbog svog angažmana na smanjenju oružanih sukoba i promovisanju međunarodnih odnosa zasnovanih na miru. Najpoznatije njeno djelo je roman „Die Waffen Nieder!“ (Naoružanje dolje!), koji je postao manifest za mir i poticanje javnosti na otpor prema ratu i nasilju. Bila je aktivna i u pacifističkom pokretu, kroz kontakte i angažman u pacifističkim i mirovnim organizacijama širom Evrope i svijeta. Bila je saradnica Alfreda Nobela, osnivača Nobelove nagrade, i uticala na njegovu odluku da uspostavi Nobelovu nagradu za mir. Suttner je bila aktivna i u mnogim organizacijama koje su se borile za smanjenje naoružanja i izbjegavanje ratova, uključujući Internacionalnu ligu za mir i slobodu. Njen rad je doprinio širenju ideja o razoružanju i mirnom rješavanju konflikata. Bertha von Suttner bila je prethodnica modernog pacifizma i ženskog aktivizma, a njen doprinos u borbi za mir i razumijevanje među narodima bio je ključan za dobijanje Nobelove nagrade.

Leymah Gbowee (1972): Leymah Gbowee je Nobelovu nagradu dobila 2011. godine, za vođstvo u mirnom otporu tokom liberijanskog građanskog rata. Kao liderka ženskog pokreta, njen rad je pomogao u okončanju rata i promovisanju stabilnosti i izgradnje mira u Liberiji.

Malala Yousafzai (1997): najmlađa je dobitnica Nobelove nagrade za mir 2014. godine, zbog svoje borbe za pravo djevojčica na obrazovanje. Preživjela je atentat talibana i nastavila da se bori za obrazovanje i prava žena širom svijeta.

Najvažniji doprinosi feminizma u izgradnji mira

Feminističke mirovne politike ističu povezanost između različitih oblika opresije, kao što su rod, klasa, nacionalnost i drugi, te kako oni zajedno doprinose sukobima. Ovakav intersekcionalni pristup omogućava bolje razumijevanje uzroka sukoba i razvoj sveobuhvatnijih strategija za postizanje mira. Feministički principi su imali značajan doprinos mirovnim politikama u svijetu, jer su promovisali pristupe utemeljene na ravnopravnosti, nenasilju, socijalnoj pravdi i ostalim vrijednosnim idealima.

Feministička teorija proširuje koncept nasilja kako bi obuhvatila ne samo fizičko nasilje već i strukturalno nasilje, uključujući ekonomske, političke i društvene nepravde. Feministkinje su naglasile da se mir ne može postići samo okončanjem oružanih sukoba, već i ukazivanjem na nejednakosti i pronalaženje načina kako ih prevazići, jer su to sve uslovi za buduće sukobe. Feministički pristupi, takođe, propituju tradicionalne koncepte moći i sigurnosti koji su često zasnovani na dominaciji i kontroli. Feministkinje promoviraju koncept „sigurnosti ljudi“ (human security), koji stavlja naglasak na sigurnost pojedinaca i zajednica, a ne samo na sigurnost država. Ovo uključuje i borbu protiv militarizma, koji se često povezuje s patrijarhalnim strukturama moći.

Dakle, feministička i ženska perspektiva u mirovnim pregovorima postavila je rodna pitanja u središte mirovnih pregovora. Dokumenti poput UN-ove Rezolucije 1325 „Žene, mir i sigurnost“ i drugih, prepoznaju ključnu ulogu žena u prevenciji i rješavanju sukoba te zahtijeva njihovo uključivanje u mirovne procese. Ovome je prethodilo oštro kritikovanje militarizma iz feminističke perspektive, jer militarizacija društava povećava rizik od nasilja nad ženama i drugim marginaliziranim skupinama. Ova kritika doprinosi mirovnim politikama koje zagovaraju smanjenje vojne potrošnje i jačanje civilnih rješenja za sukobe. Feministički pristup sigurnosti uključuje, takođe, i ekonomske, zdravstvene i ekološke aspekte, umjesto isključivog fokusiranja na vojnu sigurnost. Jedino ovako široko shvatanje sigurnosti može dugoročno donijeti snagu mirovnim politikama.

²²Preuzete informacije sa <https://www.zenskisud.org/Metodologija.html>.

²³Spisak žena koje su dobile Nobelovu nagradu je dostupan na https://bs.wikipedia.org/wiki/Spisak_%C5%BEena_dobitnica_Nobelovih_nagrada.

III DIO

Na kraju ovog dijela, preporučujemo obavezno čitanje intervjua sa Žaranom Papić, sociološkinjom i antropologinjom, koji se odnosi na feministički mirovni aktivizam na prostoru bivše Jugoslavije, („Žarana Papić: Deset godina života za 15 dana“. Intervju – Radio Slobodna Evropa, razgovor je vodila Branka Mihajlović, 16. jun 2002. godine).²⁴

²⁴https://monoskop.org/images/a/a6/Zarana_Papic_Tekstovi_1977_2002_2012.pdf
(dio na koji posebno upućujemo počinje od 391. strane).

Nekoliko osnovnih koncepata čije razumijevanje čini bazu za bavljenje ženskim pristupom izgradnji mira predstavljeni su u formi enciklopedijskih odrednica, dakle kratko i u osnovnim konturama, kako bi se težište stavilo na osnovno značenje, a ne na dodatne interpretacije pojmova, kao i na to kako se oni u praksi sve mogu koristiti za proizvodnju novog znanja, ili za praktično djelovanje na terenu. Dodatna literatura na kraju, proširit će razumijevanje ovih pojmova kroz linkove na literaturu, video zapise, fotografije, muzeje i ostale korisne izvore.

1. Pacifističko-antimilitaristički feminizam
2. Mir
3. Izgradnja mira
4. Kultura sjećanja
5. Politike sjećanja

Pacifističko-antimilitaristički feminizam. Feministička perspektiva u mirovnim politikama dovela je do kritike patrijarhalnih struktura koje su često povezane s militarizmom. Feministkinje su naglašavale da militarizam ne samo da perpetuira nasilje, već i učvršćuje patrijarhalne norme koje marginaliziraju žene i druge ranjive grupe. Na Zapadnom Balkanu, feministički pokreti su radili na razotkrivanju veze između militarizma i patrijarhata, te su se zalagali za demilitarizaciju društva kao ključnog koraka ka postizanju trajnog mira.²⁵

Mir je „u političkom smislu, stanje suprotno ratu, obrnuto od ratnog stanja, stanje koje prethodi ratu i koje slijedi iza njega. Mir podrazumijeva normalno i uobičajno, ustaljeno funkcionisanje državnog i javnog poretka, stanje javne i privatne sigurnosti građana i javnog reda u kojem se masovno ne koristi oružje i vojna sila u borbene svrhe“. Negativni mir podrazumijeva prvi mir nakon rata i odsustvo nasilja. Izgradnja mira je proces usmjeren ka izgradnji pravednijeg nenasilnog društva i označava sve procese i aktivnosti koji vode društvo iz stanja primirja u stanje stabilnog mira.²⁷

Izgradnja mira se kao koncept prvi put spominje u UN dokumentu Agenda za mir 1992. godine (Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping) kao prepoznavanje i podržavanje struktura koje osnažuju i učvršćuju mir kako se sukob ne bi ponovio. Izgradnja mira se definiše kroz miroljubiva sredstva koja su predviđena u Poglavlju VI Povelje Ujedinjenih naroda, a koje se odnosi na mirno rješavanje konflikta. Na mirovnim studijama se smatra da je krajnji cilj izgradnje mira – pomirenje, stanje društva u kojem više ne postoji opasnost od nasilnog sukoba među bivšim neprijateljima i gdje su mogući uzroci za taj sukob uklonjeni. To ne znači da u takvom društvu prestaje potreba za aktivizmom, održavanjem društva bez nasilja, diskriminacije i nepravde.²⁸

Izgradnja mira odnosi se na nacionalne i međunarodne napore unutar države, usmjerene na ekonomski razvoj, izgradnju institucija i stvaranje/obnavljanje uslova koji državu čine stabilnijom. Proces izgradnje mira najčešće počinje po okončanju sukoba, ali ponekad i ranije, nudeći opcije i načine kako da se neki konflikt okonča. Prema Johnu Paulu Lederachu, vodećem svjetskom praktičaru i teoretičaru transformacije sukoba, izgradnja mira je „jačanje i osnaživanje nenasilne društvene infrastrukture, kako bi se mogli najbolje iskoristiti unutrašnji i vanjski resursi za uspostavu stabilnog mira.“ U publikaciji Vodič za žene kroz reformu sektora sigurnosti, izgradnja mira se definiše kao kreiranje programa demobilizacije i reintegracije bivših boraca uz sugestije i pomoć zajednica koje će ih prihvatiti, učešće organizacija civilnog društva u identifikaciji i vraćanju sakrivenog oružja i pružanje pomoći žrtvama putem mehanizama tranzicijskog pravosuđa.

Kultura sjećanja. Postoje li razlike među konceptima „kultura sjećanja“, „politike sjećanja“ i „studije sjećanja“? Konačnih definicija ovih pojmova nema, jer među mnogobrojnim svako pronalazi one koje se poklapaju sa načinima na koji shvata te procese. Ta potraga u biti nikada ne prestaje, kao ni (toliko potrebni) rad na razvoju koncepta. U tekstu za prošli broj *Balkan Perspectives*²⁹ malo smo zagrebalu tu ignoranciju teorijskog rada koji se uvijek dešava negdje drugdje, a samim tim i u većini slučajeva odnosi na neke druge kontekste.

„Jedan od rijetkih dobrih pokušaja da se prikaže teorijski razvoj pojma kultura sjećanja i povezanih pojmova je svakako Kuljićeva „Kultura sećanja“.³⁰ Tu su i radovi koje pišu Aleida i Jan Assman, a dobro je posjetiti i neke web stranice organizacija koje podržavaju izdavanje publikacija o kulturi sjećanja ili se na druge načine bave pi-

²⁵Izvor: Rečnik rodne ravnopravnosti dostupan na https://rc.gradjanske.org/wp-content/uploads/2019/09/Recnik_Rodne_Ravnopravnosti.pdf.

²⁶Beridan, I., Tomić, I. M. i Kreso, M. (2001). Leksikon sigurnosti, „DES“, Sarajevo, 214.

²⁷Hadžić, N. (2022). Rodna ravnopravnost u izgradnji mira u Bosni i Hercegovini, magistarski rad, mentor prof. dr. Čurak Nerzuk. UNSA Fakultet političkih nauka, 10.

²⁸Agenda za mir je dostupna na An Agenda for Peace - A/47/277 S/24111 - UN Documents: Gathering a body of global agreements.

²⁹<https://dwp-balkan.org/bs/muzeji-na-cekanju/>.

³⁰Todor Kuljić (2006), Kultura sećanja, Beograd: Čigoja štampa. Dostupna na https://www.academia.edu/9679479/Kultura_secanja.

tanjima kulture sjećanja, politika sjećanja i studija sjećanja, što je već, ili bi trebalo biti, široko interdisciplinarno akademsko područje: Documenta³¹, „Kultura sjećanja 1945“³², Kultura sjećanja 1991³³, Mediji i kultura sjećanja i naravno mnoga druga. Na pitanja kako individualne ratne traume oblikuju kolektivno sjećanje i postoji li specifična ženska narativnost sjećanja u građenju kulture i politika sjećanja, odgovore daju tekstovi Nirman Moranjak Bamburač³⁵ i Damira Arsenijevića.^{36#37}

Kultura sjećanja predstavlja društveni okvir u kome se odvijaju politike sjećanja. U ovom smislu to je kultura sjećanja jednog društva i ona obuhvata mnoštvo supkultura sjećanja raznih društvenih grupa koje mogu biti kompetitivne, komplementarne ili jednostavno koegzistiraju jedne sa drugima. Kultura sjećanja zasniva se na bazi zajedničkog znanja istorije i poznatim referencama na istorijske događaje, ali to ne podrazumijeva da je u pitanju jedna homogena sfera unutar koje prevladava harmonija sjećanja, zbog čega uglavnom govorimo o kulturama sjećanja u množini. Kulture sjećanja kao istorijski okvir interpretacije, funkcionišu na različitim nivoima od nacionalnih država do političkih grupa ili jezičkih i vjerskih zajednica. Unutar kulture sjećanja kao okvira, postoje službena politika sjećanja, politike sjećanja nedržavnih aktera i civilnog društva, kao i sjećanja unutar porodica i individualna sjećanja zasnovana na iskustvu. Njeni nosioci su pojedinci, društvene grupe, nacije, države.³⁸

U vezi s ovim pojmom je i pojam politika sjećanja koji obuhvata sve diskurse i aktivnosti u kojima se interpretacija istorije, tačnije prošlosti koja se smatra relevantnom za sadašnjost, koristi u političke svrhe. Ima tri osnovne svrhe: uspostavljanje tradicija, uticaj na kolektivni identitet i formiranje političkog i istorijskog legitimiteta. Drugim riječima, u pitanju je politička upotreba istorije u javnosti od strane različitih aktera koji imaju različite interese. Politika sjećanja je uvijek usmjerena ka javnosti, i javna pozornica i publika su joj neophodne, za razliku od individualnog i ličnog sjećanja.³⁹

³¹<https://documenta.hr/kultura-sjecanja/>.

³²<https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06914.pdf>.

³³https://www.academia.edu/14372538/Kultura_sje%C4%87anja_1991_Povijesni_lomovi_i_svladavanje_pro%C5%A1losti.

³⁴<https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16476.pdf>.

³⁵Na primjer <https://sveske.ba/en/content/trauma-%E2%80%93memorija-%E2%80%93pripovijedanje>.

³⁶Tekstovi Damira Arsenijevića se mogu pronaći na linku: https://scholar.google.com/citations?user=cfJXQ_4AAAA-J&hl=en.

³⁷Pasus je preuzet iz teksta Rod i sjećanje, koji je dostupan na: https://dwp-balkan.org/bs/rod-i-sjecanje-kroz-prikaz-neko-liko-najnovijih-umjetnickih-intervencija/?fbclid=IwZXhObgNhZW0CMtAAAR1piQ-jU9B81EIWzp68On8zdl0Ldu7ALtny-T2YOBLCwokuS_v-MGzVttw_aem_SOE-8j4QWe5o5k4Zwr2es8Q.

³⁸Izvor: <https://www.kulturesecanja.org/pojmovnik/>.

³⁹Izvor: <https://www.kulturesecanja.org/pojmovnik/>.

Primjeri radionica

U ovom dijelu izloženi su detaljni opisi kako treba voditi radionice o specifičnim temama.

•Uvodna radionica i upoznavanje

Ova sesija predstavlja osnovu za cjelokupnu kasniju obuku. Njome se postepeno uvodi sadržaj obuke, objašnjava se metodologija koja će se kasnije koristiti, provjeravaju se očekivanja sa kojima su učesnici/e došli/e na trening, postavlja se okvir zajedničkog rada i ustanovljavaju se osnovni principi koji taj rad treba da omoguće i olakšaju. Ova sesija se takođe koristi i za bliže lično i profesionalno upoznavanje osoba u grupi, kao i za izgradnju međusobnog povjerenja. Već tokom ove sesije isprobavaju se neke od osnovnih tehnika rada i prati se način na koji ljudi u grupi reaguju na različite vidove interaktivnog rada, uz naglašavanje da kvalitet procesa zavisi u velikoj mjeri od spremnosti i otvorenosti učesnika/ca da „urone“ i učestvuju u procesu.

Primjer radionice:

- Pozdrav i dobrodošlica organizatora
- Kratak krug predstavljanja
- Informacije o agendi
- Dogovor o osnovnim principima rada

Ako je vrijeme ograničeno, voditeljica može samo kratko predstaviti osnovne tačke koje su važne za konstruktivan grupni rad. Ukoliko pak vrijeme dozvoljava, ovo može biti odlična grupna vježba, gdje učesnice/i same predlažu tačke i dogovor o radu, a grupa zajednički odlučuje šta je od toga relevantno za sve.

- Provjera očekivanja

Može se raditi na različite načine. Jedan od najčešćih je da se svi u grupi zamole da napišu na papirićima različitih boja koje su stvari za koje žele da se dese tokom treninga, a šta je ono što nikako ne bi voljele da se desi. Ovo je dobar način da se uradi brzo „skeniranje“ grupe, njihov odnos prema osjetljivim temama, odnos prema konfliktu.

- Set vježbi za upoznavanje

•Ova slika govori o meni

Opis: na sredinu prostorije se stavi nekoliko desetina razglednica, fotografija, slika iz časopisa sa različitim motivima, temama, porukama, koloritom. Svaka od učesnica treba da izabere jednu sliku koja joj je najviše zapala za oko, te da potom kratko predstavi cijeloj grupi na koji način ta slika govori nešto o njoj. Vježba se završava nakon što su sve osobe u prostoriji (uključujući i voditeljice) predstavile sebe kroz odabranu sliku.

•Upoznavanje u parovima

Opis: učesnici/e se podijele u parove. Svako ispriča svom paru nekoliko informacija o sebi. Druga osoba za to vrijeme pažljivo sluša i pokušava da zapamti što više informacija. Potom mijenjaju uloge. Na početku se parovima napomene kojim vremenom raspolažu (najviše 10 minuta, 5 minuta po osobi). Svi se vrate u krug u plenumu i imaju zadatak da predstave svog para ostalim učesnicima/ama iz grupe.

•Mjesta iz kojih dolazimo

Opis: učesnici/e se zamole da u prostoriji zauzmu mjesto na zamišljenoj karti (Srbije, BiH, Jugoslavije, svijeta...) u odnosu na mjesto iz kog dolaze. Zatim se svako zamoli da kratko obrazloži zašto voli svoje mjesto, odnosno šta mu/joj se tamo ne dopada. Varijacija: Učesnici/e se zamole da na zamišljenoj mapi svijeta odaberu mjesto na kome bi voljeli/e da žive. Zatim se da prilika svakome ko želi da kratko obrazloži svoj izbor.

• Karta Jugoslavije

Opis: na podu se nalazi prava, nacrtana ili zamišljena/improvizovana karta bivše Jugoslavije. Svi u grupi (uključujući i trenere/ice) zatim obilježavaju mjesta na toj mapi koja su im posebno važna (3-4 mjesta). Svako ko želi zatim dobija priliku da kaže nešto o svojim važnim mjestima.

Napomena: ova vježba je posebno dobra kada u grupi ima ljudi koji su iz različitih krajeva bivše Jugoslavije, koji su se selili, bili izbjeglice, mijenjali gradove i republike u kojima su živjeli/e.

• Kako smo svi povezani

Opis: jedna osoba stane na sredinu prostorije, pozove nekoga iz grupe i kratko objasni šta ih povezuje. Obje osobe ostaju na sredini prostorije, s tim što sada druga poziva sledeću, uz kratko objašnjenje šta povezuje njih dvoje. Treća osoba poziva četvrtu i tako redom dok se svi ne nađu povezani u jedan lanac na sredini prostorije. Čitav proces se, ukoliko postoji potreba za tim, može ponoviti više puta. Svaki novi lanac otkriva neočekivane poveznice čak i između ljudi koji su se prvi put sreli.

• Radionica: suočavanje s prošlošću

Tokom višednevnih mirovnih obuka/treninga/kampova ovo je jedna od „centralnih“ radionica koja uvijek sa sobom nosi određenu težinu, nelagodu, a često i veliku dozu otpora. Zbog toga je važno da se obradi ove teme pristupi sa senzibilitetom za različite

te pozicije, bez obzira koliko nam neke od njih bile strane, pa možda i politički i etički neprihvatljive. Nužno je takođe imati u vidu da za neke učesnice prorada ove teme može značiti ponovni ulazak u traumu ili podsjećanje na nju, te je time još važnije postaviti radionicu na nekonfrontirajući način koji ostavlja prostor svim učesnicama da učestvuju samo onoliko koliko mogu i žele.

Primjer radionice:

- Kratak uvod u temu i objašnjenje metodologije koja će biti korišćena
- Brainstorming – kada čujemo „suočavanje s prošlošću“ koje su prve misli, osjećanja, asocijacije koje nam padaju na pamet
- Kratak plenumski razgovor o stvarima koje su se pojavile u prethodnom brainstormingu
- Vježba – kako se sredine iz kojih dolazimo odnose prema prošlosti
Ova vježba se može raditi na više načina – u malim grupama sastavljenim od ljudi iz iste države/oblasti/mjesta ili u plenumu kada se „mapira“ situacija u različitim sredinama kroz niz pitanja koja se postavljaju učesnicama (tipa: moja sredina ima teško naslijeđe prošlosti; u mom gradu postoje neobilježena mjesta stradanja; postoje stvari iz prošlosti koje su tabu u mom mjestu i sl.). Učesnice se pozicioniraju u odnosu na to kako doživljavaju svaku od izjava. Veoma je važno da nakon ovog dijela mapiranja grupa ima prostor da reflektuje na stvari koje su podijeljene. Zbog toga ova vježba može dugo da traje i važno je planirati dovoljno vremena i ne požurivati stvari.
- Rad u malim grupama – šta nam nedostaje/šta nam smeta/ šta nas ljuti u pričama o ratu
- Predstavljanje rada malih grupa i diskusija u plenumu
- Zidne novine – šta može i mora drugačije

Ovo je ne samo prilika za zaokruživanje teme, već i za neku vrstu „ventiliranja“, oslobađanja od frustracija i usmjeravanje pogleda ka budućnosti.

•Radionica: tranziciona pravda i feministički pristup pravdi

Ova radionica služi kako bi se učesnicama predstavio koncept tranzicione pravde, ne kao idealan, već kao onaj koji je u našim društvima najčešće primjenjivan u paketu sa drugim „tranzicijskim“ mjerama. Cilj radionice je da se razumije na čemu počiva ovaj pristup, šta je u okviru njega postignuto, te koja su mu ograničenja i nedostaci.

U nastavku radionice tematizuje se feministički pristup pravdi, kao pristup koji je na našim prostorima često zapravo služio kao platforma za pružanje odgovora i mogućnosti tamo gdje tradicionalni pristupi pravdi nisu imali adekvatne pristupe.

Primjer radionice:

- Barometar – koliko smo upoznate sa konceptom tranzicione pravde

Moguće izjave za pozicioniranje:

1. Suđenja za ratne zločine su najvažniji aspekt suočavanja sa prošlošću.
 2. Postoji samo jedna istina o svemu što se u ratu dešavalo.
 3. Važnije je da se ljudi pomire nego da se utvrdi potpuna istina.
 4. Bosna i Hercegovina je daleko odmakla u procesu tranzicijske pravde.
- Grupna diskusija o prethodnim izjavama
 - Prezentacija o četiri stuba tranzicijske pravde
 - Brainstorming – šta bi značio feministički pristup pravdi
 - Zajedničko definisanje osnovnih principa i vrijednosti na kojima je zasnovan feministički pristup
 - Gledanje multimedijalnog materijala i grupna diskusija
- Svjedočenja sa sesija ženskog suda, snimci sa uličnih akcija, pisma, reakcije i obra-

ćanja javnosti, memorijalne aktivnosti – svi ovi audio-vizuelni materijali pružaju mnoštvo uvida u pristupe i domete feminističkog pristupa pravdi. U grupnoj diskusiji mogu se otvoriti prostori za nove uvide o tome kako na to gledaju nove generacije, šta im to znači, kakav je njihov doživljaj svega viđenog itd.

•Radionica: kultura sećanja i memorijalizacija

Ova radionica može da posluži ili kao samostalna cjelina, ili kao dio priče koji se nastavlja na cjelinu o suočavanju sa prošlošću, tranzicijskoj pravdi i simboličkim reparacijama. Primarni cilj sesije je da učesnice steknu osnovna znanja o konceptu kulture sećanja, da razumiju koje su njene glavne manifestacije, a ko nosioci. Poseban fokus stavlja se na razumijevanja polja kulture sjećanja kao polja stalne političke borbe, te se primjerima iz čitavog svijeta nastoji dekonstruisati mit da je samo „divlji Balkan“ mjesto velikih i oštih političkih sukoba u ovom polju.

Primjer radionice:

- Uvodna napomena o temi i metodologiji
- Zidne novine – šta su sve manifestacije kulture sjećanja, gdje sve možemo učiti o njoj, gdje je sve možemo sresti
- Razgovor u plenumu o nekima od pomenutih aspekata
- Rad u malim grupama

Opis: učesnice podjeljene u tri male grupe analiziraju sljedeće aspekte kulture sjećanja: zvanične kalendare država regiona; imena ulica, mjesta i javnih ustanova; udžbenike istorije ili dnevnu štampu. Svaka grupa dobije unaprijed pripremljene materijale na jednu od ovih tema i zadatak im je da odgovore na nekoliko pitanja – šta su glavne stvari koje su uočile, šta su dominantni motivi, a čega nema?

Nakon ovoga slijedi prezentacija rada grupa i razgovor u plenumu

- Gledanje fotografija različitih mjesta sjećanja i njihovo problematizovanje
- Primjer za sesiju na temu Feministički pristup suočavanju sa prošlošću i izgradnji trajnog mira

Dio iz intervju sa

Žaranom Papić

(Izvor: Žarana Papić: tekstovi 1977-2002. Uredile Adriana Zaharijević, Zorica Ivanović i Daša Duhaček. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike; Rekonstrukcija Ženski fond; Žene u crnom, 2012, 391-399)

Žarana Papić: Deset godina života za 15 dana. Intervju – Radio Slobodna Evropa, razgovor vodila: Branka Mihajlović; Portret gosta, Isidora Sekulić, 16. jun 2002. Žarana Papić, sociološkinja, feministkinja.

DODATAK PORTRET GOSTA

Postoje ljudi koji veoma retko, gotovo nikako, ne govore o sebi. Ljudi koji svoje, najčešće veliko obrazovanje usmeravaju na misli o drugim ljudima, o pojavama, o društvenim zbivanjima. To su ljudi koji osluškuju, tumače, to su ljudi koji tragaju za uzrocima, bave se suštinom i zato tuguju kad je zlo oko njih, i s radošću dočekuju svaki tračak dobra. Takav čovek je naša gošća, doktorka Žarana Papić, sociološkinja, feministkinja. Žena koja je svojom teorijom feminizma hrabro zakoračila u politiku kao oštra kritičarka aktuelnih društvenih devijacija, naročito nacionalizma.

Žarana je rođena u Sarajevu u porodici poznatih revolucionara. Njen otac Radovan, rodom iz Bileće, bio je pokretač ustanka u Hercegovini 1941. godine, posle rata predsednik Oblasnog odbora Mostara i regije, a majka Milena partizanska ilegalka. Žarana ima šest godina kada sa porodicom dolazi u Beograd, završava osnovnu školu, gimnaziju i 1968. godine, neposredno posle studentskih gibanja, upisuje Filozofski fakultet, na grupi za sociologiju. Nije imala želju da se odmah posle studija zaposli za stalno. Nije joj odgovarala nijedna vrsta institucionalizacije, a dodaje još i ovo: „Moj otac je bio srednje visoki komunistički funkcioner, strepela sam od optužbi da sam zbog njega dobila posao“.

Sredinom sedamdesetih Žarana radi za Studentski kulturni centar, u to vreme kultno mesto mladih, obrazovanih ljudi koji su razbijali kulturne tabue, unoseći u ondašnji Beograd alternativne vetrove i koji su bili odgovorni za stvaranje modernog, evropskog imidža balkanske prestonice. Beograd je brujaio, sećam se, te 1978. godine o prvoj konferenciji feministkinja koja je bila prekretnica i na kojoj su začete mnoge organizacije žena u čitavoj Jugoslaviji. Za našu gošću, koja je bila jedna od organizatorki ovog skupa, biće to definitivno opredeljenje za feminizam, za borbu sa predrasudama, licemerjem i nepravdom. Radila je na mnogim projektima u zlatno doba Studentskog kulturnog centra. Tribine, umetnički projekti, prevođenje. A onda je 1978. godine prihvatila posao urednice Studentskog izdavačkog centra. „Tamo smo stvarali autore, izdavali prve knjige onih koje niko drugi nije želeo da štampa. Imali smo velike tiraže. Marks u stripu je, na primer, u to vreme preplavio ulice. Drugovi iz Gradskog komiteta su bdeli nad nama, ali su nas ipak puštali da radimo šta hoćemo“, seća se Žarana danas.

Kraj osamdesetih, populizam u Srbiji, mitinzi, brade, vođine slike, novo prostaštvo. Jedna izdavačka kuća mundijalističkog opredeljenja, priznaćete, potpuno je suvišna. Konačno dobija mesto predavačice socijalne antropologije na Filozofskom fakultetu, gde doktorira sa tezom „Polnost i kultura“ i gde je i danas docentkinja. Svih ovih godina živela je paralelni život feministkinje. Veze, ustanovljene još mnogo pre ratova na tlu Jugoslavije, postale su snažnije, dublje i pomogle joj da shvati koliko je pitanje feminizma u stvari prvorazredno političko pitanje, jer te žene nisu podloga nacionalizmu. Uporno su dizale svoj glas protiv diktature, rata, fašizma. Mnogo je Žarana putovala i bez problema uspostavljala komunikaciju na svim meridijanima. Napisala je tri knjige i nikada nije pristajala da bude u centru pažnje. Povučena, u senci svoje ideje, temeljno je radila na sprezi teorije feminizma i prakse feminizma kao načina života. Žarana ne priča o sebi, čak i kad se to od nje traži. Ona priča o nenasilju, o istinskoj slobodi, o pravednosti i, naravno, o ženama. Pre samo nekoliko dana vratila se sa puta po Vukovaru, Sarajevu, Tuzli, Mostaru. Umesto granata, donosila je toplinu, prijateljstvo, razumevanje. Zauzvrat i sama je dobila svoj delić dobrog, onog za sva vremena.

RFE Da li su sređeni utisci sa turneje po gradovima u nekoliko država?

PAPIĆ Pa, prilično jesu, iako se još uvek sređuju. Oni su izvanredni. Ja bih samo nekoliko reči uopšte da kažem o toj mreži koja postoji još od 1994. godine. To je mreža koju vodi jedna francuska nevladina organizacija, ovaj projekat je dobio podršku Evropske zajednice i Ministarstva inostranih poslova Francuske. A od 1994. godine to je bila, zapravo, mreža koja je omogućavala ljudima da izađu iz svojih lokalnih sredina. Ona je, pre svega, posvećena Balkanu, gde su se pravili (u Istanbulu, Strazburu i Ohridu) letnji univerziteti i raznorazne konferencije i radionice, gde bi uvek kao učesnici dolazili pojedinci i pojedinke, studenti i studentkinje, profesori i profesorke iz ovih ratom zahvaćenih područja. To je za njih bilo prvo prelaženje granica i granica predrasude, jer smo svi, zapravo, u ovih deset godina živeli u lokalnim zatvorenim sredinama i nismo znali šta se događa preko.

Drugi razlog, ovaj projekat se zove „Aktivistkinje prelaze granice“, i nastao je kao rezultat jedne konferencije aktivistkinja u decembru 1999. godine koju je Transeuropeen inicirao. Znači, nekoliko meseci posle NATO intervencije sakupile su se aktivistkinje iz Hrvatske, Bosne, Srbije i sa Kosova. I tu smo, zapravo, imale jedan početak pravog političkog dijaloga, feminističkog dijaloga, gde smo se trudile da upotrebimo nekoliko bazičnih principa koje bi naši političari, takođe, trebalo da znaju. A to je da svako ima pravo da govori, da svakom treba dopustiti da kaže šta misli, da se ne presuđuje odmah o tuđem mišljenju i da se istovremeno pokuša saučestvovati sa tuđim bolom, jer bola ima previše u ovim krajevima i previše političkih pokušaja da se hijerarhizuje bol. Bol se ne može hijerarhizovati, hijerarhizovati se može samo zločin.

RFE Ja bih htela da malo popričamo o toj poslednjoj turneji sa koje si došla tek pre nekoliko dana.

PAPIĆ To je turneja iza koje, zapravo, stoje dva velika radna sastanka, gde smo mi odabrale petnaestak gradova, iz različitih razloga. Ja ću početi sa opisom tih gradova, pa ćete znati o čemu se radi. Krenule smo iz Beograda za Vukovar. Vukovar je grad smrti, grad nasilja, grad totalne agresije i grad koji nije oživeo. Posle toga smo otišle u Tuzlu kao grad koji je uspeo da se održi na međunacionalnoj toleranciji. Pa onda u Srebrenicu kao mesto masakra. I tu je zaista bilo teško. Sa nama su takođe bile žene „Majke Srebrenice“ i one su sa nama prešle reku Drinu, prvi put su otišle u Srbiju, a mislile su da nikada neće preći preko. Ali su zahvaljujući atmosferi koja je bila, pre svega, atmosfera poštovanja, „teškim nogama“ prešle reku Drinu, koja je za njih predstavljala reku koja ih deli od neprijatelja.

RFE Da li je do toga došlo spontano, ili ste vi planirale da pokušate žene iz Srebrenice da nagovorite da dođu u Srbiju?

PAPIĆ Čim su one pristale, one su znale šta treba, znale su cilj, ali nisu bile same sigurne da će biti u stanju da pređu; i to je velika dobit za nas zato što su, zapravo, shvatile da i druge strane pate, shvatile su da su druge strane takođe izgubile i na kraju su se smejale sa nama, ali sa nekom setom. Posle toga smo išle u Niš i Kraljevo da vidimo koje su to građanske inicijative koje su se desile u Srbiji. Onda smo otišle u Kumanovo

i Tetovo kao mesta međunacionalnih tenzija. Bile smo u Prištini kao mestu u kojem je KFOR i u kojem su se događale strašne stvari za vreme NATO intervencije. I bili smo u Prekazu, gde se nalazi spomenik pobijenoj porodici Jašari. I posle toga smo otišle u Kosovsku Mitrovicu. Svako ovo prelaženje granice bilo je praćeno nekom simboličkom akcijom i svaki put smo gledale da peške pređemo tu granicu, zato što je telesni prelazak granice zapravo bio osnovni politički zadatak.

RFE Znači, išle ste uglavnom peške preko granica?

PAPIĆ Da, uglavnom peške, ali od jednog policijskog checkpointa do drugog policijskog checkpointa. Pokušale smo takođe da pređemo granicu u Kosovskoj Mitrovici, onaj most između južnog i severnog dela grada, međutim nije nam bilo dopušteno, zato što smo bile suviše nekako obeležene da dolazimo sa južne strane i okupila se jedna gomila koja nije htela da nam dopusti ulazak. Međutim, nama je bilo važno da smo prešle most.

RFE Šta znači „došle sa južne strane“?

PAPIĆ Sa albanske strane Kosovske Mitrovice.

RFE To je jedina granica koju niste uspele da pređete?

PAPIĆ Mi smo nju prešle, samo nismo bile u mogućnosti da se prošetamo tom severnom stranom. Tamo nas je čekala jedna NGO, organizacija koja se zove „Mikrona“. Ali svaki izraženi nacionalizam ne da neke stvari. Tu su se zaista okupili ljudi koji nisu reprezentativni, niti su to bili neki ljudi iz politike, nego su se prosto okupili neki besni ljudi koji nam nisu dozvolili da prođemo. Mi to ne smatramo porazom, nego smo zapravo obavile sve što smo htele, prešle smo granicu i to je ta realnost tadašnjeg trenutka, zato što je sve ovo sa Kosovom i Kosovskom Mitrovičkom strašno sveže. Mnogo je bilo lakše prelaziti granicu ratne zone u Mostaru, jer se tu dosta smirilo. Bile smo u Petrovcu na moru, pa smo bile u Škodri ili Skadru, mestu u kojem je krvna osveta najizraženija. Uvek smo uključivali u ove naše projekte Albaniju. Onda smo bile u Mostaru, mestu u kojem sam provela prvih godinu dana života, i to je za mene bilo strašno emotivno zato što sam tamo svojevremeno provodila po dva meseca kod bake. Videla sam bakinu kuću. Tu smo prešle bez ikakvih problema, zato što ljudi inače prelaze s jedne na drugu stranu. Bile smo prihvaćene od jedne ženske organizacije koja se zove „Koraci nade“ i zaista smo se lepo osećale. Posle toga smo krenule u Knin. Zapravo smo za 15 dana prešle 10 godina života.

RFE Iz iskustva Mostara, kakva bi se poruka mogla poslati Kosovskoj Mitrovici??

PAPIĆ Zapravo, šta god da se radilo, koliko god da se cepalo i delilo, nemoguće je pocepiti i podeliti. Mostar je zaista najbolji primer da ljudi ipak sarađuju, viđaju se... To što je srušen Stari most, to je najgori mogući znak na šta je sve nacionalizam spreman. Mislim da je potreban politički rad, politički rad na umanjivanju granica i na stišavanju tih nacionalističkih emocija koje zapravo stalno traže vođu.

RFE Kako izgleda Tetovo?

PAPIĆ Tetovo je napeto. Tu ima napetosti čak i između makedonskih i albanskih aktivistkinja. Međutim, to je ipak nešto što se može smatrati mirnijim nego Kosovska Mitrovica.

RFE A kakav efekat mogu imati ovakve akcije, moram reći, marginalnih ženskih grupa?

PAPIĆ Prvi efekat je to da su naši domaćini i domaćice bili prosto ozareni činjenicom da je došlo toliko žena iz toliko različitih perioda. I svaka dobrodošlica je, zapravo, bila malo iznenađenje šta im je to došlo. Onda su bili zadovoljni što im je došlo 45 žena, da ih poseti. Ali kad bi počele diskusiju, tih 45 žena je postavljalo jako ozbiljna pitanja i mnogi su se znojili. Znači, to je istovremeno bio jedan politički kolektiv, kao i jedan individualni projekat.

RFE Gde je bilo najuzbudljivije?

PAPIĆ Moram da priznam da je meni bilo najuzbudljivije u Vukovaru, zato što je to bila prva stanica i zato što se videla ta gomila uništenja, video se taj prazni grad, tu posle osam sati nema žive duše. Nas tri smo se prošetale malo po gradu i odmah su počela da nas prate policijska kola, jer nisu znali hoćemo li praviti neki eksces ili nećemo, ili čak da nas čuvaju. I to je za mene bilo zaista suočenje sa početkom svih ovih ratova. Mostar je za mene bio posebno emotivan, videla sam maminu gimnaziju, videla sam bakinu kuću, rodbina me je dočekala kao da sam kraljica, svi su me sačekali na stanici kad je stigao autobus, jer tu imam rođake i mamine i bakine, i ujake i stričeve i, što ovde kažu, braću od tetke. To je bilo jako dirljivo. I videlo se da se leva strana, znači ta dominantno muslimanska strana, ipak reorganizuje i izgrađuje. Jer jedno vreme je leva strana bila potpuno u ruševinama, dok je desna strana bila potpuno osvetljena svetlima iz kafića, i to je bilo bolno. Međutim, sad se i ta leva strana gradi, kujundžiluk je opravljen, taj turistički početak je već tu, što je dobar znak. Čim ima turizma, to znači da više nema rata.

RFE Kada se grupa žena, pretpostavljam modernih, avangardnih feministkinja, pojavi u nekoj sredini u kojoj još vlada patrijarhalni model života, kako to izgleda? Nije li prostor Balkana, mislim na prostor novih država, otišao korak ili više koraka unazad i kad se radi o položaju žena?

PAPIĆ Svaki put smo im postavljale pitanje kakvo učešće imaju žene u vlasti, da li su u njoj žene prisutne, i to ih je svaki put zbunjivalo. Velika većina njih nije znala odgovor. Ali naš cilj je bio da, zapravo, na neki način pošaljemo tu poruku mira, a da ne budemo prevashodno feministkinje. Mi smo prevashodno aktivistkinje. Tu su aktivistkinje u kulturi kao što je Borka Pavićević, sa nama je trebalo da krene Nataša Kandić, išla je Svetlana Slapšak, Lepa Mladenović, planirana je, ali sa nama nije uspela da bude Staša Zajović iz „Žena u crnom“. Tako da je to, pre svega, bila jedna mirovna i aktivistička akcija i namerno nismo isticala feminizam u prvi plan, jer ni naš sastav nije bio prevashodno feministički. Znači, ne možemo zvati feministkinjama žene iz Tuzle koje su preživele i rade aktivistički, niti žene „Majke Srebrenice“. Trebalo je poštovati druga iskustva. A feminizam je zapravo bio deo neke unutrašnje dinamike. Gde je bilo mesta, tu bismo postavljale pitanja o patrijarhatu. Ali kao što znate, što se tiče patrijarhata, svi se na rečima slažu, a realnost je drugačija. Tako da se to nije desilo i nije bilo nekog otvoreno feminističkog stava.

RFE Da li je negde bilo iznenađenja?

PAPIĆ Iznenađenja su, zapravo, sve te nevladine organizacije koje zaista nešto rade. Iznenađenje je, takođe, Knin u kome više nema te neprijateljske atmosfere. Iznenađenje je bilo jedno malo mesto, selo, koje se zove Biskupija, nedaleko od Knina, u kome je predsednik Hrvat, a dopredsednik Srbin i gde se videlo da se može zajedno živeti, čak i po biografijama koje su ta dvojica imali. Jedan je učestvovao u srpskoj vojsci Krajine, a drugi je bio prilično veliki hrvatski nacionalista u početku. Međutim, obojica su jednostavno rasčistili sa tom prošlošću i odlučili da rade zajedno. I to je najlepše iskustvo. To je bilo iznenađenje da usred Kninske Krajine vidimo jedno selo u kojem su oni odlučili da ne zavise ni od kakve međunarodne organizacije i donacija, nego da zajednički grade život.

RFE Sve u svemu, kakva je dijagnoza? Dakle, sem ove lepe priče iz Kninske Krajine, gde se otišlo najdalje od rata i najdalje od mržnje, a gde je to još uvek sveže?

PAPIĆ Za mene je, u stvari, Mostar najbolji znak da je moguće nešto uraditi. I čini mi se da je krug zatvoren i da u Makedoniji neće biti rata. Čini mi se da su i svi politički akteri prestali da se ponašaju ratno. Iznenađenje je bila i Priština u kojoj smo bili u Grand hotelu i rečeno nam je da ne govorimo srpski, ali se meni omaklo kad sam kupovala žvakaće gume i ništa se nije desilo. Vidi se da ovaj region izlazi iz tog začaranog kruga pakla. Vidi se da su se ljudi okrenuli prema drugoj strani i da se sami trude da se bolje ponašaju. A kažem, iako je sve to još malo, nije dovoljno, za mene je to da ti ljudi prelaze sa leve na desnu stranu Mostara bez ikakvih vojnika i policajaca, najbolji znak. (...)

Za dalje upoznavanje sa temama o kojima je bilo riječi, predlažemo da pratite linkove u fusnotama, jer su oni tragovi koji vode u nova znanja, a u nastavku vašu pažnju skrećemo na neke od korisnih tekstova i knjiga.

- Beridan, Izet, Tomić, Ivo M. i Kreso, Muharem. (2001), Leksikon sigurnosti, „DES“, Sarajevo.
- Branitelji i braniteljke ljudskih prava u Bosni i Hercegovini – prava, položaj i prepreke (2023 – 2024). Izveštaj pokriva period od godinu dana, odnosno vrijeme proteklo od 1. juna 2023. do 1. juna 2024. godine, <https://kucaljudskihprava.org/wp-content/uploads/2024/12/Branitelji-i-braniteljke-ljudskih-prava-u-BiH-prava-polo-zaj-i-prepreke-2023-2024.pdf> (posebno vidjeti 7. Podrška braniteljima/kama ljudskih prava koji rade u konfliktnim i postkonfliktnim situacijama, 51-57).
- Helms, Elissa (2003), Gendered Visions of Bosnian Future: Women's Activism and Representation in Post-War Bosnia and Herzegovina. University of Pittsburgh (disertacija). https://d-scholarship.pitt.edu/9217/1/dissertation_ehelms03.pdf.
- Fondacija Mirovna akademija. https://unigerc.unsa.ba/wpcontent/uploads/2022/07/Kultura_sjecanja_-_FMA.pdf.pdf.
- Kurikulum za obuku o temi pristup pravdi za žene, Vijeće Evrope, novembar 2023, <https://rm.coe.int/modul-8-novi/1680ad7caa>.
- Kultura sjećanja u lokalnim zajednicama u Bosni i Hercegovini (2017). grupa autora/ica. Sarajevo: Fondacija Mirovna akademija.
- Priručnik za uključivanje principa ravnopravnosti spolova u zakone i politike, Sarajevo, UN Women kancelarija u BiH, UNDP, 2020, 7.
- Priručnik o rodu i rodnim pitanjima, Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2022.
- Priručnik za uključivanje principa ravnopravnosti spolova u zakone i politike, UN Women kancelarija u BiH, UNDP, Sarajevo, 2020.
- Rezolucija 1325 <https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2016/04/UN-Rezolucija-1325.pdf>.
- Strategija tranzicijske pravde u Bosni i Hercegovini 2012–2016, <http://www.mpr.gov.ba/aktuelnosti/propisi/konsultacije/strategija%20tp%20-%20bosanski%20jezik%20fin%20doc.pdf>.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (49 Član 1. i 2), Ombudsmen za ljudska prava BiH, https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2013041003050667cro.pdf.
- Vodič kroz tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini (2013). http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/Vodic%20kroz%20tranzicijsku%20pravdu%20u%20BiH.pdf.
- Vodič za žene kroz reformu sektora sigurnosti, <https://atlantskainicijativa.org/aibos/images/stories/ai/pdf/brosure/WGTSSR-web.pdf>.
- Women, Peace, and Security Index 2023/24, <https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2023/10/WPS-Index-executive-summary.pdf>.
- Zlatiborka Popov Momčinović i Adriana Zaharijević (2022) Neprekidno traganje za smislom: žene i izgradnja mira u Bosni i Hercegovini i Srbiji. Beograd: Fondacija Jelena Šantić. Dostupno na: <https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2023/07/Neprekidno-traganje-za-smislom.pdf>.
- Zlatiborka Popov Momčinović (2018) Žene i procesi pomirenja u Bosni i Hercegovini: Izazov rodnim ulogama, usta(nov)ljenim narativima i performativnim praksama. S osvrtnom na religiju. Sarajevo : Fondacija CURE : Centar za empirijska istraživanja religije u Bosni i Hercegovini, CEIR, <https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/Zlatiborka-publikacija.pdf>.

- Žarana Papić: Deset godina života za 15 dana, intervju – Radio Slobodna Evropa, 16. jun 2002. U: Žarana Papić: tekstovi 1977-2002. Uredile Adriana Zaharijevic, Zorica Ivanovic i Daša Duhaček. Beograd: Fakultet političkih nauka, Centar za studije roda i politike; Rekonstrukcija Ženski fond; Žene u crnom, 2012, 391-399, https://www.researchgate.net/publication/313877891_Zarana_Papic_Tekstovi_1977-2002.
- Ženska strana slobode (2022, trajanje 16 minuta). Video po motivima izložbe Ženska strana slobode kroz foto-dokumentaciju Muzeja Semberije, povodom sedamdesete godišnjice završetka Drugog svjetskog rata i Dana Grada. <https://www.youtube.com/watch?v=-W1SvIWTX0k>.

AUTORICE

O autoricama kurikuluma

Tamara Šmidling i Jasmina Čaušević bile su trenerice u okviru Ženskog mirovog kampa koji je održan od 25. do 30. avgusta 2024. godine u Banji Vrućici (BiH). Teme koje su polaznice kampa prolazile sa trenericama u okviru ovog intenzivnog petodnevno programa obrazovanja o najbitnijim aspektima izgradnje mira, tranzicije pravde i uloge žena u tim procesima, predstavljene su u svom kraćem obliku i u ovom kurikulumu.

